

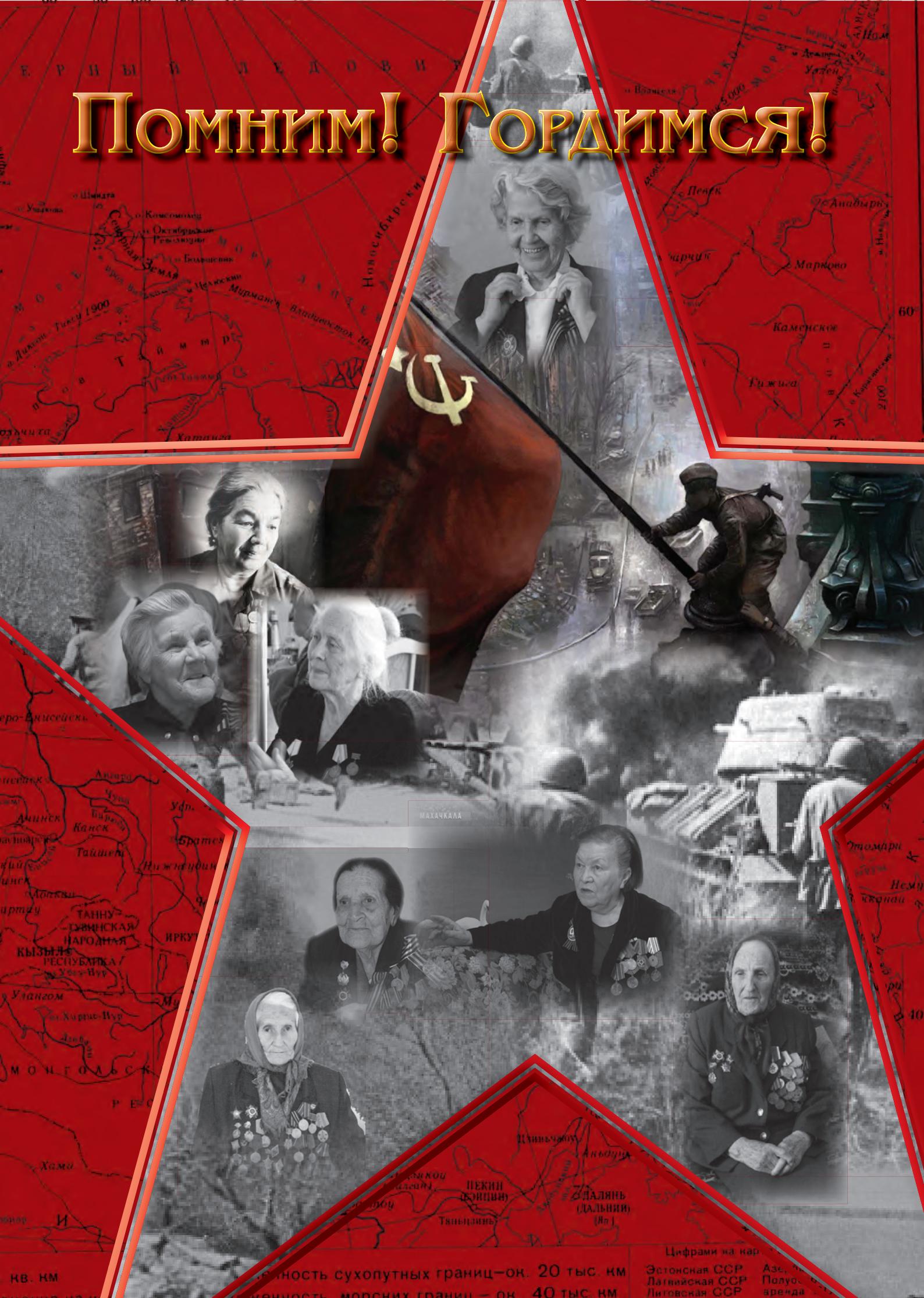
Дагъыстанлы Къатын

2/2020

УСТЮНЛЮКГЕ – 75!

Помним! Гордимся!

Суммарная протяженность сухопутных границ — ок. 20 тыс. км

Цифрами на картах

Эстонская ССР

Латвийская ССР

Литовская ССР

Аз. ССР

Полуостров Крым

аренда

Шо-савлагъа тарыкъ!

Уллу Ватан давдагъы Устьюнлюкню 75 йыллыгъы булан байлавлу болуп 2020-нчы йыл Россияда Эсделикни ва Мактавлукъыну йылы деп билдирилген. Шо агъвалатгъа байлавлу Интернетде хас сайт да ачылгъан. Сайтда уълкеде ювукъ арада ойтгерилежек чаралар булан таныш болма имканлыкъ бар. Ондан къайры, сайтда хыйлы къужурлу материаллар, документлер ерлешдирилген.

Эсделикни ва Мактавлукъыну йылы... Гёзьяшлар булангъы сююнч.. Шо арабыздан гетгенлеге тарыкъ тюгюл, савлагъа тарыкъ...

Рейхстаггъа байракъ къакъгъанланы бириси дагъыстанлы Абдулгъаким Исмайылов болгъанны билгеник тарихи ойчевлеге къарагъанда, онча кёп де болмай. Шо суратны танымайгъан гьеч адам ёкъдур. Орамлардагъы плакатларда, почта маркаларда, журналларда ва охув китапларда, гъар тюрлю выставкаларда гёрме болабыз. 1945-нчи йылны май айыны 2-си. Фашист елевчюлени тахшагъары Берлин ойртенде. Суратда яллайгъан Рейхстагны кекелинде уъч совет асгерчи елпиллейген къызыл байракъны ерлештирме къарай. Бириси байракъ булан лап ойрге минген. Бизин АБДУЛГЪАКИМ буса къурдаши уллу бийикликден тюшюп гетмесин учун, ону къатты күйде аякъларындан тутгъан. Бирдагъысы, бираз ариде токътап, немислер гёрюнүп къалса, душманны автоматы булан дагъытмагъа гъап-гъазир...

Тарихгө гирген шо суратда кимлер экенни биз агъвалит болгъан замандан 50 йыл ойтюп билдик. Гьечден геч де къолай дегенлей, пачалыкъ оъзюю къоччакъ солдатына ярты асру ойтюп тийишли къыймат берди ва Абдулгъаким Исмайылов тезден берли тийишли Игитни атын алды.

Шо гъакъда бизин яшларыбыз билмеге герекми? Освенцимни, Бухенвальдны, Собиборну, Саласпилсни даим эсинде сакълама борчлуму? Таня Савичеваны Ленинграддагъы къамавну вакътилеринде язған дневниклерин охума тарыкъмы? Олагъа дав не зат экенни ва Устьюнлюк бизин халкъ учун нечакъыгъа токътагъанны англама тюшеми?

Билемисиз, шо бизин гележегибиз учун ойтесиз агъамиятлы соравлагъа жамиятны арасында токъташгъан къарав ёкъ. Озокъда, уълкени аслам яны— уллу Устьюнлюкню якъылары. Тек арабызда тарихи эсин тас этген элбузарлар да аз тюгюл. Алдындағы гюнлөр полицейскийлер Магъачқыланы Редукторный посёлугунда Совет Союзну игитлерини чыргъа илинген уллу суратларын бичакъ булан паралагъан жагыил адамны тутгъан деген хабарны эшитгенде, сан-саным титиреп гетди. Ол къайда оъсген? Ону ким тарбиялагъан?

Не айтарсан?! Гертиден де, чакъ-чакъда юрегингнни ярагъан гъислерингни оъзгелеге де етишдирмек учун сёзлер табылмай къала...

Наида КЕРИМОВА

НОМЕРДЕ БАР:

МАРМАР ТАШГЪА АДАМЛАР ГЕЛЕР...

Бир мюгълетте гёз алдыгъызыгъа гелтирмеге къарагъызы чы. Тахшагъарыбыз Магъачқылана да уъч батыр Рейхстагны келлесине байракъ къагъагъан зор эсделик токътагъан. Оланы бириси оъжетли давну ахырынчы белгисин салгъан дагъыстанлы, къумукъ Абдулгъаким Исмайылов деген ой айрыча ойкемлилк гъислені туудура 10

МУЗЫКАНЫ ОЪЗТЁРЕЧЕ ДЮНЬЯСЫНДА...

Эсги пианино, къавжалгъан сағына. Концертни алдында пианиноңу согъуп, тынглап къарайгъанда, залда къолунда сибирткі буланайланагъан если къатынны эс этдим. Концерт башланып, ону къаравчуланы бириңчи сыйдаларында олтурғыянны гёрюп, бек тамаша болдум. 28

ДЁРТ АЯКЪЛЫ КЪУРДАШЛАР

—Ажжал яныбыздан юрой эди. Бир гезик санитар машинде олтуруп душман якъ атышывну башлагъанда, медсестра Заирағъа: «Сен машинни гайдап боламысан?»—деп сорайман. Шо мюгълетде гъайдавчу бизге бағып бурулуп: « Нете, мени гёмюп де битгемисиз?— деди.... 26

АГЪЛЮ «ДАВЛАР»

Россияны ич ишлер министерлигиге билдиригендеги күйде, авур жинаятчылыкъланы 40 проценти, гъар 11-нчи адам ойлтуроров агъллюерде бола. 2015-нчи йылны январындан 2016-нчы йылны сентябрайна ерли уълкеде 19 минг адам ойлтуроролген. 1700-нде жинаятчы ва ону къурбаны ювукъ адамлар болуп чыкъгъан. Агъллю «давларда» 5239 къатынгиши ва 56 яш ойлюп гетген. 36

ДЕВЮРЛЕНИ ЖАНЛЫ БАЙЛАВЛУГЪУН САКЪЛАЙ ТУРУП...

Мен давнү гъакъында кёп язгъанман. Тек язылмай къалгъанлары ондан да артыкъдыр. Мени ойтген яш йылларым дав булан рас гелген. Шо вакътилерде Рейхстагъя къызыл байракъ къагъылажакъ гъасирет гюнню менден артыкъ бирев де къаравулламай болгъандыр деп ойлаша эдим. Шо гюнню гёрмеге де наисип болду. Тек халкъыбыз Устьюнлюкучун тёкген къыйынны, башындан гечирген дерт-къайғыланы мен бир де унутмажакъман ва даймге мени эсимде къалажакъ.

Бизин юртну устьюнден душман самолётлар учмай эди, бомбалар ташланмай эди, елевчюлени де биз гёрмедик. Амма гъар ожакъда, гъар ананы, къатынны, къызардашны, къызланы юреклеринде сав болмасдай яралар къоюп топлар атыла эди.

Девюрлени жанлы байлавлугъун сакълай туруп, о заманлардагъы агъвалатланы, гъатта, гъар гиччи-миччи затны да унутма ярамайгъанын, шоланы барысыны да тарихи агъамияты бар экенин англайсан. «Ватан» деген сёз давдан алда да, давдан сонг да бир күйде айтыла, тек бугюндөн эсе, башгъачалай чалына...

Жизнь лишь для тех бывает хороша,
Чья долго, честно жившая душа
Не побоится, завершая путь,
Свою судьбу, как свиток, развернуть
Взглянуть на список прожитых лет,
Где зла и подлости ни тени нет,
Где ни одна измена или ложь
Небросит совесть в горестную дрожь.

Россияны язывчуларыны съездини сагынасындан Фёдор Абрамов айтгъян сёзлер яхши эсимде бар. Ол дав йылланы эсге ала туруп: «Экинчи фронтну бизин къатынларыбыз ачгъан», – деген эди. Шо бирев де инкар этип болмасдай–тарихи гертилик. Бизин уылкебизни якълайбыз деп, ант этип юройген Гюнбатыш пачалыкълар экинчи фронтну ачылывун созуп турагъанда, бизин къатынлар шо фронтну давнү биринчи гюнөндөн тутуп ойзлени ожакъларында ачгъан. Устьюнлюк учунгъу дав къанлы майданлардан къайры, фабриклерде ва заводларда, фермаларда ва авлакъларда юрюле эди.

Давнү къатынлары! Мен дайм олар булан эдим. Эртенги намаздан сонг бары да къатынлар сельсоветни алдында жыйыла эди. Сельсоветни тамына бошгъапгъя ошагъан радио илинген эди. Фронтдан гелеген бары да янгы хабарланы юртлуларым шондан биле эди. Левитанны тавушу чалынма башлайгъанда, къатынлар шып болуп, шо къара «бошгъапдан» гёзлерин айырмай эди. Орусча бир сёзни де билмей бусам да, оланы мунглуу, пашман бетлеринден Къызыл армия гезикли шагъарны къоюп, артгъя тартылгъанын англай эдим.

Бизин абзарда аркъангъа не заманлардан берли илинип турагъян эсги тон бар эди. Къашкъаралгъанда, уланам тонну гийип, бирев де гёрмейген күйде астарапъ уйден чыкъма сюйдю. Мен шо мюгълетде уянып, ону айланышына тергев этегенимни билмей эди. Хыйлы тилевлеримден сонг, ол мени гиччи тондан къайры, учь къалын явлукъгъа да чырмап оъзю булан алып гетди. Орамда бизге дагъы да къатынлар къошуулду. Бирев де бир зат да айтмай юройлер. Юртдан чыгъып тавгъя ювукъ болдукъ. Сав гече къатынлар булакъыны кырыйындағы уллу эмен терекни тюбюнде дуалар эте эди. Олар Аллагъутааладан аталары, эрлери, эркъардашлары уйлерине эсен-аман къайтмақъыны тилей эди, Гитлерни атына минг налатлар айта эди.

Маржанатны къаргъышлары мени, айрокъда тамашагъя къалдырды. Ону эки эркъардашы фронтгъя гетген эди. «Я Аллагъ! Бал булан толгъан къазангъя уллу чомуч тюшсюн! Сонг будай булан толгъан къапны ичине салынсын! Шо чомучгъя ябушгъан чакъы бүртюклер бизин парахат яшавубузну бузгъан Гитлерни башына тюшсюн!» – деп тилей эди ол.

Дуаланы ва къаргышланы тавшундан мен хоншубуз Субайбатны тобукъларында юхлап къалдым. Ону биргине-бир уланы Магъаммат да давда эди. Эртен янгытанг билингенде уяндым. Бир тамаша тавушланы эшитемен, тек къайдан гелегенин англамайман. Эки якъгъа къарадым, барысы да чырмалып терен юхугъа батгъан. Билмеймен, неге буса да, агъулу тилин де чыгъарып, сюйкелип гелеген йылан эсимет тюшүп гетди.

Субайбат уянып гетип: «Не болгъан?»—деди.

— Эшитемисен?

— Эшитемен. Не зат экен?—деп, ол туруп тергевлю күйде тынглама башлады. Терекни тюбюнде къалын халидей яйылгъан япыракълагъа къарап, бети ачылып гетди.

— Къара, Фазу! Бу тавуш тюгюл, бу макъам. Гертиден де, къарайман япыракъланы тюбюнден гиччинев чечек чыгъып геле. Ол гүнню биринчи шавлаларын къаршылай.

— Гёкчечек!—деп къычырдым мен. Субайбат къолун чечекге узатып, астарақъ сыйпады, ону гёзлери сувланды.

Бир ерлерде ортлен давлар юрюле, ойзендөй къанлар ағыла, топлар атыла, амма чечек буса язбаш ювукъ болгъанын, яшав узатылагъанын билдире.

— Ёкъ! Ёкъ! Душмангъа шу гёзелликни бермесбиз! Билемисен, Фазу, шу чечекге, булакъгъа, шу тавлагъа барысына да Ватан деп айтыла. Дағыстанлылар Ватаны учун асрулар бою жан бере гелген, гъали де бере.

Къатынгишилер эретурдулар. Тавбетлергүнешни шавлаларында алтын тюсге боялды.

Колхозну бригадири Сакинат айланасына къарап: «Неге биз алда бу гёзелликни эс этмей эдик?!»—деп йылап йиберди. Ону эри ва уланы да давда эди.

Сонг къайтып дуа этивлер ва къаргышлар башланды. Бу гүнешге къолларын узатгъан, ойзлени анадаш элин эпсиз сюеген давну къатынлары эди. «Бары да зат-фронт учун, бары да зат-Үстюнлюк учун!»—деп гечесин-гүнөн бир этип белин язмай авур

загмат тёге эди. Давдан алда адат-лы йимик гёрюнген затлар башгъа маънаны берме башлай эди. Гъар уй, терек, тавлар-ташлар, ойзенлер, булакълар ругъландырывчукюч болуп токътады. Адамлар олар булан лакъыр эте эди, олардан къыйынлы гюнлериnde якъль излей эди.

Хунзах къалагъа асгер полк гелгенде, герти давнугъиси гючленди. Шо заман биринчилей асгер опуракъ гийген къызланы гёрдюм.

Хунзахда бизге къардаш тиеген Патимат Гъамитова яшай эди. Мен оларда жумалар булан тура эдим. Бир гезик Патиматны къызларыны уллусу уюне беш асгер къызыны алып гелди. Олар магъа нече де арив, бойлу-сойлу, ойтесиз исбайы гёрюнө эди. Тек гёзлеринден пашманлыкъ таймай эди. Патимат шоссагъат къуругъан эт де булан гъабижай ундан гъинкал гъазир этди, сонг агъачлар салып, гъамамы якъды. Шо мердешге айланып къалды.

Гъар жумагюн Умгъани оланы алып геле эди. Мен де олагъа ювукъ болма къарай эдим. Янгыз мен тюгюл, шо ахшамлар Испагиевлерде тухумуну бары да къатынлары, яшлары жыйыла эди. Гъариси къызлагъа не зат буса да, бир савгъатны алып геле эди. Давну къатынларына орус къызланы хабарларын Умгъани гёчюре эди. Оланы гёк кёлге ошагъан гёзлери булангъы Лариса дегени ойзюн юштарыны

гъакъында айтгъан сёзлер яхши эсимде бар. «Ярым сагъатны ичинде мени шағъарым ойртенге дёнюп къара тютюн булатлағъа боялды. Мен нечик сав къалгъанымны да билмеймен. Шоссагъат военкоматгъа барып, гёнгюллю күйде фронтгъа барма сюегенимни билдиридим»,—деди эди ол.

Шо беш де къыз беш къанатлы юлдузлар йимик, мени юргимде къалгъан. Бугюн йимик гёз алдыма...

Бир гюн мен къызланы лакъырындан олар тангала больницада ятагъан къурдашын Зинаны гёрге баражагъын англадым. Мен шоссагъат уюме алгъасадым. Мени анам больницада санитарка болуп ишлей эди.

— Анам, сизде Зина деген аврүгъан къыз бармы?—деп сорадым огъар.

— Бар. Бек исбайы къыз. Тек гъалы ончакъы яхши тюгюл. Огъар чы мен гъар гюн сют алып бараман,—деп жавап берди анам.

— Анам, тангала мени де алып бар. Мен ойзюмню йымырткъаларымны эки гюн ашамай огъар берсем, сени къаршылыгъынг болмажакъ чы? —Мен де ойзюмнюкин бережекмэн,—деди шоссагъатгиччи Шагъсанат.

— Мен де!—деп къычырды Нуцалай.

Умгъани къызлар булан больницаца гелгенде, мен Зинаны къы-

рыйында олтуруп тура эдим, анам буса палатаны тазалай эди.

Асгер опуракъ гийген къызлар Зинагъя ювукъ болуп токътады. Зинаны башы, къоллары марли булан чырмалгъян. Эринлери шишген, чартлагъян. Лариса ону къашыкъ буланашатдырыды, сонг биз гелтирген сютню ичиртди.

— Бизде Къубанда уюбюзню алдында 11 алма терек оьсе. Гъали олар чечек ачма башлар эди. Фашистлер яллатгъянмы экен?—деп, Зина теренден кюстюндю.

— Яллатса да, янгылары оьсер. Давдан сонг иннемей турмасбыз,—деди огъар Лариса.

— Давдан сонг... деп такрарлады Зина пашман кюйде ва ону гёзлериinden бүлдюр-бүлдюр гёзьяшлар агъылма башлады.

Бир жумадан анам ишинден геч вакъти бек гъалек болуп гелди. Ол бизге Зина гечингенин айтды. Шо давну къызыны келпетин мен бир де унутмайман. Ватаны учун жанын къурбан этгенлер магъя бизин уллу Акаро тавубуз йимик гёрюне. Гъар гезик анадаш Хунзахымда болгъанда, шо тавну гёргендокъ, бинтлеге чырмалгъян, алма тереклерине талчыгъаян Зина эсиме тюше.

Аявлу ветеранлар! Мен сизин барыгъызында Устьюнлюкнююнду булан къутлама сюемен. Биз сизин алдыгъызыда уллу борчдабыз. Арадан нече йиллар оьтсе де, шо борчланы тёлөп болмайбыз. Айрокъда бугюн сизин тарчыкълыкъда, онгайсыз яшав шартларда гёргенде юрек ярыла. Хужу къалгъыр, англашилмайгъян заманлар да тувулунгъан. Бугюн бизин Ватаныбызын дазулары алышиңгъан, Ватан деген сёзни де маңнасы башгъачалай чалынагъан болгъан. Тек сизин учун шо сыйлы сёзни маңнасы бир заманда да алышиңмажсагын билемен.

Сиз фашизмни янчгъанлар оъзлени пайдасы учун зор улкебизни тозгъан бир-бир элбузарланы алдында харлы болуп токътагъансыз. Къарагъанда, сизин давугъуз гъали де битмеген. Сиз бугюн де Ватаныбызын гележеги учунгъу гъаракатны ал сыйырларындасыз. Мен де дайм сизин буланман. Аявлу ветеранлар, сизге барыгъызгъа да савлукъ ва узакъ оьмюр ёрайман. Байрамыгъыз къутлу болсун!

ФАЗУ АЛИЕВА

Театр тарихини музейинде не сакълана?

Бугюн журналыбызын бетлеринде шо соравгъя музейни директору, Дагыстынны ат къазангъан муаллими, Москвадагы Бахрушинский деген охувланы даймлик ортакъчысы Лиля Гъасановна Жамалутдинова жавап бере.

Бизин музей къурулгъанлы арадан 30 йыл оьтди. Шо вакътини ичинде музейде Москвадагы, Санкт-Петербургдагы театр музейлер ва оъзге уллу маданият идаралар йимик, театр саният булан байлавлу хыйлы артефактлары жыйма бажарылгъан. Олар гъар тюрлю девюрлени, сагына яратывчулукъну тюрлю жанрларын суратлай. 1984-нчю йылда Магъачкъалада М. Горькийни атындағы Орус музыкалы-драма театрны ачылында биринчилей Дагыстындағы бары да милли театрлары сурат выставкасы оьтгерилген эди. Шо музейни башланывуна алынгъан биринчи абат болуп токътады.

Оъзю музей арадан 6 йыл оьтюп ачылды. Шо гюнден тутуп гъалиге ерли музей Орус театрны бинасында ерлешген. Бугюн къаравчуланы спектакль

башлангъанча яда антрактны вакътисинде тавлар элини театрларыны тарихи булан таныш болма имканлыгъы бар. Музейни биринчи директору РСФСР-ни халкъ артисти Шамсутдин Манташев эди, сонг кёп йыллар алим, къумукъ музыка маданиятыны белгили ахтарывчусу Маймусат Къоркъмасова башчылыкъ этип юрюдю. Демек, мен музейни учюнчю директоруман.

—Кёплер Магъачкъалада шолай музей барны билме де билмей. Не зат сакълана музейде?

—Музейни фондунда уллу маданият, тарихи агъамияты бар минглер булангъы экспонатлар сакълана. Театрлары гъар тюрлю девюрлериндеги герти материаллары гёрмеге боласыз. Шоланы арасында афишалар, спектакллени программалары, актёрлары гийимлери, режиссёрлары

къольязывлары, композиторлары нота китаплары, художниклени эскизлери, гъар тюрлю декорациялар, суратлар... Къайсын-бирисин айтарсан. Гъасиликалам, театрларны лап кюрчюленген вакътисинден тутуп бүгүнгө ерлиги ойзтёрече тарихи архиви.

–Шо экспонатлар музейге не-чик тюшө?

–Бизин музей «Россияны театрларыны тарихин гележек наслулар учун сакълайыкъ» деген бүтөннөттөрсия гъаракатгъа жанлы күйде къуршалгъан. Бизде «Сагынагъа къарав» деген чара ойтгерилди. Шогъар бары да дагъыстан театрларны художниклери сесленди. Россия чебер академиясыны член-корреспонденти Абдулзагыр Мусаевден башлап бираз алда ГИТИС-ни битдирген сценограф, бизин якълы Ютта Роттэге ерли. Олар бизге белгили художниклени суратларын, костюмларын да декорацияларын эскизлерин ва сценаристлени 82 ишин тапшурдулар. Шоланы арасында РСФСР-ни ат къазангъан артисти, Орус театрны макъталгъан

актёру Константин Якушевни архиви де бар. Ону «Актёрну язывлары» деген эсге алывларын охугъанда, Магъачқылладагы Орус театрны 50-80-нчи йыллардагы чалышыву, Иннокентий Смоткуповскийни, Игорь Карбовскийни, Софья Токарьни, Раиса Кулик-Терновскаяны, Гъамит Рустамовну, Айгум Айгумовну, Ислам Казиевни ва олай кёп ойзелени сагынада гёrsетген пагымулу роллары гёз алдынга гелип токътай.

–Музейде не йимик выставка-лар ойтгериле?

–Аслу гъалда белгили театр чалышывчулары юбилейлерине багъышлангъан выставкалары ойтгеребиз. Мисал учун, шолайлардан Николай Сыченкону, Айгум Айгумовну, Дурия Рагымованы юбилей экспозициялары болду. Ондан къайры, «Маданият–Дагъыстани яшларына», «Театрны ва музыканы яшлар учунгъу жумасы», «Пушкинни охувлары», «Якушкинни охувлары» деген театр чарапларын ойтебиз. Ойзлерде А. Пушкинни, Л. Толстойну ва

ойзге орус классиклени асарлары охулагъан мастер класланы, флешмоблары ойтгеребиз.

–Музейде театрларны гъалиги, бүгүнгю яшаву суратланамы?

–Биз бир театр проектни де тергевсюз къоймайбыз: премьералары, фестиваллары, драма коллективлени гастролларын гёз алдыбызда сакълайбыз. Афишалары, программалары, маълумат къураллардагы сесленивли жыябыз, ойзюбюзню фототекабызын къурабыз. Музей ДГУ-ну ва ДГПУ-ну маданият факультетлерини, Б. Мурадованы атындагы маданият коллежини студентлери ва дарс беривчюлери, волонтёrlар булан жанлы иш юрюте.

–Россияны ойзге регионларын-дагы къайсы театрлар булан байлавлугъуз бар?

–Москвадагы А.Бахрушинни атындагы театр музей булан тыгъысарапалыкълар юрютебиз. Мен оларда чакъ-чакъда боламан ва олар булан бирче семинарлarda ортакъчылыкъ этемен. А.Бахрушинни атындагы театрны музей бизге

бек къыматлы «Россияны театр музейлери ва архивлери» деген справочникни савгъат этген. Озокъда, бизде оъзяныбыздан къайтарыш этмеге къарайбыз. Бираз алда Москвадагы централный музейге 115 экспонатны бердик. Шолардан «Дагъыстанны театр ва кино художниклери» деген выставка къурулгъан. Сёз ёргуна, айрыча эгерме сюемен, Дагъыстан Россияда театр якъдан инг де алдынлы регион деп гъисаплана. Бизде 12 театр ва 40-гъа ювукъ оъзашына чалыша-гъан халкъ труппалар бар!

—Сиз Дагъыстанда оътгерилген «Театр музей гъалиги маданият яшавунда» деген 8-нчи бютюн-россия семинар-конференцияда бир вакътини ичинде модератор да, докладчик де дюр эдигиз. Семинар Магъачъалада оътгерилсин учун сизин айрыча къошумгъуз, гъаракатыгъыз болду деп эсерилди...

—Семинар «Россияны тарихин гележекнаслуларучун сакълайыкъ» деген чараны дазуларында оътгерилди. Къурум комитетге А.Бахрушинни атындағы ГЦТМ-ни генеральный директору Дмитрий Родионов, Дагъыстанны маданият министри Зарема Бутаева, Россияны театр чалышывларыны союзуну председателини заместили Айгум Айгумов ва оъзгелери гире эди. Ондан къайры, шо чарада Дагъыстанны бары да театрлары, музейлери, илму центрлары ва китапханалары ортакъчылыкъ этди.

—Сизин музейде нече адам ишлей?

—Коллективи изуллутюгол. Биз музейде уъчев барбыз: Муслимат

Алиева «Лезгинка» пачалыкъ ансамблни экс-солисткасы ва Алисат Шагъбанова. Экиси де ДГУ-ну маданият факультетин охуп битдирген. Биз янгы материалланы жаябыз, бизге варисликге къалгъан экспонатланы толумлашдырыбыз.

—Сиз тиллени уйретеген муаллим де болуп, музейге нечик гелдигиз?

—Пенсия чагъыма етишгенде, мен бары да оър даражаларыма да къарамай школадагы ишимни къойдум. Мени бирев де ишимден къуваламай эди. Тек мен ортабилим беривню янгы къайдасын, ЕГЭ-ни къабул этмеге сюймеди. Маданият министерликни театрларгъа къарайгъан бёлюгюне тюшдюм. Шо саялы мени театр музейге геливюм хапарсыздан болду демеге къыйын.

Мен ишимни ушатаман. Гъаргюн оъзюнг учун бир янгы затны ачасан. Мисалучун, бизге эсти афишаланы гелтирдилер. Оларда буса бизин республикада гастролларда болгъан инг белгили артистлени атлары язылгъан. Кёплер шону унутуп да битгендир.

—Лилия Гъасановна, оъзюгюз-ню гъакъыгъызда бир-еки сёз айтсағызыз арив болар эди?

—Мен Къарабудагъентде тувгъанман. Ондагы школаны битдиргенмен. ДГУ-ну филология факультетинде охугъанман. Муаллимлерим Назаревични, Горбанёвну, Евсееваны, Бройтманны, Ханмурзаевни ва олай кёп оъзге тизив педагогланы гъали де унутмайман.

Студентка заманымда оъзюн Александр Фёдорович Назаревич башчылыкъ этеген фольклорну ва адабиятны илму-ахтарыв институтуну ишинде ортакъчылыкъ эте эдим. Биз Дагъыстанны районларына ахтарыв сапарлагъа бара эдик. Шо сапарларда айтывланы, аталарап сёзлерин, ёммакъланы жайып ала эдик. Дагъы да макътанма боламан. Казим Абасович Манапов юрютеген хореография ансамблни солисткасы эдим. Университетни тамамлагъанда, Къаранайавулдагы орта школада орус тилден ва адабиятдан дарслар юрютдюм. Сонг педагогика чалышывумну

Магъачъаладагы 13 номерли школада узатдым.

—Сизин ата-анағызыз кимлер болгъан?

—Атам Гъасан Мухтарович Абдуллаев Къарабудагъент школаны директору эди. Тарихден дарслар бере эди. Гечге таба партияны Къарабудагъент райкомуну биринчи секретары болду. Анам Валентина Петровна да педагог, муаллим эди. Ол Подмосковье де тувгъан. Дағыыстангъа гелген. Мунда оъзюн къысматын тапгъан.

Биз беш агъа-ини, къызардаш барбыз. Уллу къызардашым Алпият – врач. Мен агълюбюзде экинчи яшман, менден сонгъу къызардашым Ольга Россияны Генеральный прокуратурасында ишлеи. Гетген яй айларда уллу тас этивгетарыдыкъ. Арабыздан бизин эркъардашыбыз Мухтар гетди. Лап гиччибиз Руслан газ булан байлав-лу тармакъда чалыша.

—Сизин оъзюгюзню агълю яшавуғыз нечик болгъан?

—Мени эрим Желал Жамалутдинов гечинген. Бизин эки къызыбыз бар. Уллусу Наурат – юрист, гиччиси Зарема – врач. Мени алты торунум бар, оланы да инчесаниятгъа ва маданиятгъа къуршама къарайман. Олар театрны эпизис сюе. Гъариси оъзю учун иштапгъан: спорт, хореография, музика, чебер сурат этив, поэзия.

Мени сююмлю агълюм баргъабек сююнемен. Бир-бирде къатынгиши пенсиягъа чыкъгъанда, бары да заманын янгыз торунларына, ожагъына багъыштай. Тек шо заманда даяшавянгы башланагъандай имик гёрюне. Лап ювукъ адамларыбыз биз дайм алгъя, гележекте талпынагъаныбыз, янгыз оътген заманлар булан турмайгъаныбыз учун дасюе.

—Сизин ювукъдагы планларыгъызын, умутларыгъызын гъакъында не айтмагъа боласыз?

—Торунларым мени ишимни узатып, Дагъыстанны инчесаниятин, маданиятын, тарихин сакълавда оъз къошуун болдургъаны сюер эдим.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

АНА ТИЛГЕ ГЬАСИРЕТЛИК УЯНАР

Шагъарны талашып айланыш яшавундан ва чанглы ёлларындан сонг, бу табиат бойлар ёммақълардагъы сигърулу дюнъялагъа тюшгенменми экен деген гыслени тувдур. Уллу йымышакъ инелери булангъы нарат тереклер, гюнешни шавлаларына гёзлени къамашдырагъан ап-акъ къар...Алаша уйлени посагъасында мени ону есиси къаршылай. Мен «Бирлик» деген Шамил район газетни баш редактору, Дагъыстанны маданиятыны ат къазангъан къуллукъчусу Патимат Гытиновалар да къонакъдаман. Ону яхшылыгъындан мен гъайран табиатдан леззет алгъандан къайры, тизив адамлар булан да таныш болдум.

Хыйлы гезеп, бираз къавшалып уйню ичине гиребиз. Ичи къуругъан тав отланы ва чечеклени ийисинден толгъан. Улланам этегендей, бизин дарман отлардан гъазирленген къайнар чай ва пусу чыгъып турагъан гъинкал къаравуллай. Патимат булангъы жанлы лакъырыбыз ону яш йылларындан башлана...

—Магъа загъматгъа эрте къуршалма тюшдю,—деп хабарлай Патимат.—Анама аз-кёп буса да кёмек болсун учун, мен яй каникулларда оыр класлардагъы къурдашларым булан совхозну биченликлерин

КАСБУ ЁЛДАШЛАРЫБЫЗ

чалма бара эдим. Школада тарих, адабият булан байлавлу дарслагъя айрыча тергев бере эдим. Кёп формуналары, санавлары булангъы физикадан, химиядан, математикадан арек эдим. Мен охуйгъанда школабызда бек тизив муаллимлер ишлей эди. Урадагъы школа района орта билим береген лап да яхши ожакълардан санала эди. Школада о замангъы ЭВМ компьютерлерде ишлеме уйренди. Сонг ДГПУ-ну филология факультетин заочно охуп битдирдим. Охуйгъан заманымдан тутуп ДГУ-ну журналистика факультetine тюшмеге умутум бар эди. Экинчи орт билим алмакъ учун гъакъ төлемет тюшө эди. Мени буса шо вакътилерде шолай имканлыгъым ёкъ эди.

Мен яшлар бавунда тарбиялавчу болуп ишлей эдим. Иш ёлдашларым мени умутуму гъакъында биле эди. Оланы гъаракаты булан газетте тюшдюм. Тарбиялавчуну касбусун ушата эдим ва яшланы да эпиз сюе эдим, буса да « Гъакъын-къатгъя» ишге чыкъдым...

Сынавум ёкъгъа да къарамай, яратывчу дос коллектив мени исси күйде къаршылады. Гъазирлеген материалларыма артыкъ илинмей эди. Толу яратывчулукъ эркинлик берилген эди десем къопдурув болмас. Шо саялы о замангъы баш редакторубуз Али Камаловгъа уллу разилигимни билдири месен. Журналистика мени тувра ишим экенин шо вакътилерде англама башладым. Бираздан магъа маданият бёлжүкню редакторуну борчларын күтмегетапшурдулар. Ойтесиз къужурлу иш. Гъар гюн дегенлей, миллетингни ингабурлу адамлары булан ёлукъма, гъакълашма ёллар ачыла.

—Неге ишингден тайдынг дагы?

—2000-нчи йылланы ахырларында мени район газет ва телевидениеге башчылыкъ этмеге анадаш Шамил районума чакъырдылар. Али Агъматович мени йиберме сюймей эди. Тек мен шо вакътиде районгъа артыкъ тарыкъ экенине инандырып болдум. Ерли маълумат къуралланы даражасын гёттермеге герек эди. Башлап тынч

тюгюл эди. Амма арадан 12 йыл ойтюп, район газети би зереспублика дарражадагъы газетлерден бир де къалышмай деп инамлы күйде айтма боламан. Гъатта олардан да озабызы экен деп эсиме геле.

—Патимат, артдагъы заманларда ана тиллени сакълавину масъаласыны айланасында кёп лакъырлар юрюле. Бирлери айтагъян күйде гъал шонча да къувнуму? Сен нечик ойлашасан?

—Тюзюн айтгъанда, шо масъала да мекенли ишден эсе, сёз артыкъ. Бугюн бары да халкъ, гиччилен тутуп уллугъа ерли Интернетни торуна тюшген. Шондан къутулма да кой ёкъ. Тек шо бизге ана тиллени сакълав ва якълав гъаракатыбызын осаллашдырмакъабир ихтияр да бермей. Бизин оздөречелиги бизни, рүгүн варислигигизни сакъламакъ учун болагъан бары да затны этежекбиз. Ана тили ёкъ миллетден милlet болмай! Ата-бабалардан къалгъан шо кёп тавушлу, кёп ренкли байлыкъын гележек наслулар учун къюоп гетмек-бизин тайышмас сыйлы борчубуз. Биз оздюйсиз мили тамурларыбызыны унутма герекмейбиз. Бир заманлар бизин гидатли къатынгишилеге милли опуракъланы, чуткъуланы гийме ихтияр берилмей эди. Олагъя тагъылгъан гюмюш безенчиклени чыгъарып ала эди, чуткъуланы буса яллата эди. Бир-бир тайпа шонча да бизин адатланы бузма белсенген эди. Тек олар бир де мурадына етип болмады. Къатынлар артында гъынокъ, янги чуткъулар тигип гие эди.

Шолай ана тиллеге бакъгъан якъда да эрте-геч бусада, адамларда гъасиретлик, гъажатлыкъ тувлулар деп эсиме геле.

Гъали гёрюп тураман хыйлылар дагы болмагъан да уйлеринде яшлары булан ана тилде сёйлеме къаст этелер. Бир-бир ата-аналар школаларда ана тилден дарсланы юрютүвгө къаршы чыгъагъанлыкъны уллу англавсузлукъгъа гъисаплайман. Мени олагъя языгъым чыгъя. Уллу болгъанда яшлар неге мен ана тилимни билмеймен, неге мени уйретмеди гиз деп сорамай къоймажакъ чы.

Бугюнлөрде ана тилин билме сюегенлөгө кёп ёллар ачылғын. Масала, авар тилде яшлар учун «Лачин» журнал чыгъа. Ондан къайры, адабият альманахыбыз, «Дагъыстанлы къатын» деген журналыбыз, «Гъакъыкъат» деген Республика жумалыкъ газети, кёп район газетлер бар. Шоланы чыгъармагъа ва охумагъа бизге бирев де пуршав этмей чи!

Гетген заманланы къыйматлайгъан, абурлайгъан гележекни ойлаша. Агълюрде асрудан асрүргъа газетлер охуй гелген. Бугюнде язылагъанлар ва охуйгъанлар аз тюгюл. Бары да зат агълюдеги мердешден гъасил бола...

—Гъалиги заманда милли тилдерде чыгъағын печат къуралланы таъсири бармы?

—Редакцияларда тынч ёлланы танглама къарайлар. Кабинетлерде де олтуруп бары да маълуматланы Интернетден гёчюрюп алып туралар. Бугюн мухбирлөгө районлагъа, юртлагъа кёп чыкъмагъа герек. Ерлерде не янгылыкъ бар, нени булан яшай, нечик масъалалар къийнай, не кёмек тарыкъ, не йимик яхши алышынылар болуп турат. Шо темалар дайм газетлени бетлеринден таймай турмакъ герек. Мунаш заман охувчулары да табылар, тилни де унутмас.

Бизин районгъа Магъачкъаладан журналистлер гелип аз гёремен. Янгыз язылывну вакътисинде бизин эсине алалар. Бир-бирде чи гелип де авара болмай, кагъыз язып ийберип къоялар.

—Совет девюрлөрде печатны гючлю таъсири бар эди. Гъар нормerde танкъытлы материаллар чыгъа эди. Гъали нечикдир?

—Гъали озлөр журналистлер къыйын масъалаланы гётермеге сюймей. Айрокъда районларда... Мен, мисал учун, осал ишлейген къурумгъя яда борчларын тийишли күтмейген гъакимни уьстюнэ журналистни бакъдырма боламан. Тек ол бирев булан да аралыкъларын бузмагъа сюймей. Бусу къардаш, осу къурдаш, бирдагъысы яхши танышы... Шо якъдан алгъанда, район газетде ишлеме къийын. Мен оззом де шолай материалланы яз-

майгъан болгъанман. Ёкъ, тартын-майман. Алда кёпяза эдим. Тек сонг бир-бир юртлулар ёлукъганда бетин бурагъанын, саламлашмайсорашмайгъанын эс этдим. Магъа гъали де шу дюньяда яшама нечакъы къалгъан, негертарыкъдыр озь адамларынгны хатириң къалдырмадеп эсиме гелди. Гъали адамлагъа танкъытны етишдирмек учун, бир ёрукълу къайдаланы излеме къаст этемен.

—Башлап макъаланы чыгъаргъанча, озъюм-оъзюме дин, адамлыкъ, намус якъдан тюз этеменми, сёзюм булан биревге зарал гелтирмей-менни деп сорав беремен. Адамлар, айрокъда, Интернетде оъзлени сай ойларын ерлешдирегенликге, гишини къайгъысындан оъзлеге макътав излейгенликге чыдап болмайман.. Шолай гезиклерде бир затгъа да къарамай, тувра пик-румну айтаман ва бир де шогъар гъёкюнмеймен.

—Гъалиги жамиятда къатынгишини ери гъакъында не ойлашасан?

—Не ойлашарсан?! Дагъыстанлы къатын—оъзтёрче адам. Ишинден къайры, нече тюрлю намуслары бар: ожакъ, яшлар, эри, ата-ана, дос-къардаш... Билемисен, мен бир-бирде тамаша боламан. Нечик бизин къатынгишилер гъар-бир затгъа етишип бола. Къайдан гюч ала? Эки къолу тюгюл, он къолу бар йимик. Яхши чы эри англай ва якълай буса. Гелишлик, татывлукъ бар агълюде къатынгиши бир де къылыхъ мердешлени бузмажакъ.

Гъалиги эргишилерде къаттылыкъ, мекенлик аз. Муна шо саялы къатынлагъа дагъыдан да бек тавакаллы, чыдамлы болма тюше. Неге эргишилер шолай болгъан. Мен оъзюм-оъзюме шо соравну кёп беремен. Эки де якъга бир йимик ихтиярлар берилгенликтен сама тюгюлмю? Эгер де къатынгиши янгыз уюнде олтуруп яшланы тарбиялай болгъан буса, эргиши де оъз борчларын күтежек эди. Дагъы амалы болмас эди. Бугюн буса къатынгиши оъз борчларын да, эргишини борчларын да бойнуна алгъан. Эркеклер олагъа сюонетуруп шо имканлыкъыны, ихтиярланы бере.

—Гертиден де, тенг ихтиярлар къатынлагъа таъсир этген. Шолай болгъан сонг биз оъзюбюз айыплыбызы?...

—Мени гысабымда, тенгаралыкълар къатынгиши осал адам тюгюл экенин гёрсетди. Ол эргишиден хыйлы гючлю, яшавгъа чыдамлы.

Эркек текерен бир зат буса, шоссагъат тёшюне къагъа – менмен ожакъда уллусу. Дюр бусанг-ишингде гёрсет, уланларынгны да герти эргиши күйде тарбияла. Уылгю бол гъар-бир затда. Эгер де къатынгиши бары да ишни ва жаваплылыкъыны оъзюне алмагъан болгъан буса, гъалиги жамиятдагы гъал да башгъачалай болар эди.

Оъсиоп гелеген наслуну тарбияллавда кёп зат школаны директоруну, ерли администрацияны башчысыны ва юрт имамны ууми, ёрукълу ишинден гъасил бола. Эгер де шо учь де адам законгъа таянып, юртну мердешлерин сакълап, биригип ишлесе, шо заман яш наслуну гележеги учун талчыкъматаюшмежек.

Мисал учун, районда яшлар оъзлени ана тилин билсин учун, бизоланыгиччи заманындан тутуп маданиятгъа, халкъ саниятлагъа иштагълыгъын артыдырмагъа къаст этебиз. Сонг шону ата-аналары булан бирче школаларда, мадрасаларда, инчесаният школаларда, гъатта, спорт секцияларда

беклешдирмеге къарайбыз. Шотынч тюгюл, тек оъзюню пайдалы натижаларын бермей къоймай. Яшланы къайдагъы терс, бош затлагъа заманы къалмай ва уллу болгъанда агълюсюне, тухумуна, юртуна, миллетине бир зарал да гелтирмежегине инанабыз.

—Сени лап къынайгъан ва рагъатлыкъ бермейген не масъаладыр?

—Адамлар чакъ-чакъда бир затны айтып, сонг башгъа затны этегени бек талчыкъдыра. Гөземеликни, экиюзлюкню де гёрюп болмайман. Яшлар да шону гёре, олагъя да шо хасият синге, шолай болматарыкъдыр деп эсине геле. Сонг олар не адамлар болуп оъсежек?! Экиюзлюк темирни тот басагъандай, жамиятны ичинден буза.

Ана тилин, элин эпизис сюеген, берекетли ерлерде турагъан тизив иш ёлдашыбыз Патимат булан савболлаша туруп: «Дагъыстанлы къатынлагъа не ёрап эдинг?– деп сорадым.

—Озокъда, инг алдын савлукъ. Сонг чыдамлыкъ, биз булатай да бизин бирликни, дослукъну сыйнайгъан четим заманларда яшайбыз. Бизин къатынлар халкъ гъакъылгъа къулакъасып, ольтен девюрлерден оъзлер учун инг яхши, пайдалы затны алгъаннны сюер эдим.

БАХУ МУГЬУТДИНОВА

МАРМАР ТАШГЪА АДАМЛАР ГЕЛЕР...

Мени алдында 75 йыл алъякъда чыгъарылгъан, лап да къанлы, къыргынлы давну ахырынчы мюгълетлерин гёrsетеген, уллу тарихи маънасы ва агъамияты булангъы эки сурат. Къайсы бусада, бирлакъырда «Уыстюнлюкню байрагъы» деген сёзлер чалынып гетсе, шоссагъат шо суратлар гёз алдынга гелип токтый.

1945-нчи йыл. Май айны 2-си. Тант вакъти. Рейхстагны гюмезлеринден таба дагъытылгъан фашист Германияны тахшагъары къолуну аясында йимик гёрюне. Шишаңыз сокъур терезелери булангъы уйлени уыстюнден гъавалагъа къалын къара тютюн гёттериле. Шагъары орамлардагъы

топ атылывлар, атышывлар токътагъаны кёп болмай. Рейхстагны къалкъысында учь къоччакъ совет асгерчи Уыстюнлюкню белгилейген ал байракъны къагъя.

Хыйлы заманлар суратдагъы иgitлени атлары белгисиз къалып турду. Арадан 50 йыл ойтюп, биз оланы таныдыкъ. Иgitлени арасында, Дагъыстанны халкъ язывчусу Камал Абуков да айтгъанлай, «къумукъ халкъыны белинден тувгъан, къумукъ тюзниу еллери оъзюне гъайлек йырлар айтгъан» Абдулгъаким Исмайлов болгъанлыгъы бизин миллетни жамият даражасын бирдагъы-бир канзиге гёттерди.

«ИШГЕ ТЮШМЕ КЪАРАЙМАН»

Мен Абдулгъаким агъавну гъакъында аз-кёп буса да язгъанман, оъзюнде таныгъанман, Игитибизни 100 йыллыгъына «Зов памяти» («Асруланы ангы») деген газетни савлай номерин оғъар багъышла-гъанман. Тек бугюн мен охувчуларбызгъя шо суратны чыгъаргъан асгер мухбир Евгений Халдейни къысматыны гъакъында хабарлама сюемен.

Давдан сонг пагъомулу сурат чыгъарывчу хыйлы къыйыкъсы-

тывлагъа тарый. Огъар «халкъыны» душманы» деп аттағылмаса да, ол кёп замангъа ишсиз къала. Архивдеги Е.Халдейни яшавуна байлавлу къужурлу документ сакълангъан. Ол 1950-нчи йылны январ айында СССР-ни Коммунист партиясыны ЦК-сыны секретары М.Сусловгъа кагъыз яза:

«Гъюрметли ёлдаши Суслов! Магъа гъали 33 йыл бола. 1933-нчюйылдан тутуп мен Совет Союзну Телеграф Агентлигинде ишил гелгенмен ва сыйнав топтай туруп, белгили мухбирлени сыйырасына къошуулгъанман. Магъа инг жавап-

лы тапшурувлар бериле эди. Мен Днепрогэсни къурулувуна, биринчи колхозланы тувулунувуна, Донбасны металлургия заводларыны ачылувуна ва шолай кёп оъзге гёrmекли агъвалатлагъа байлавлу суратларым центральный газетлени бетлеринде ерлеширилген.

Уллу Ватан давнубиринчи гюнлөринден тутуп ахырынчы гюнлөрине ерли фронтда эдим. Совет Армия булан бирче ал сыйырларда болуп Севастополну, Кавказны, Новороссийскни, Керчни фашист елевчюларден азат этивде ортакъчылыкъ

этгенмен. Бухаресг, София, Будапешт, Белград, Вена ва Берлин учунгъу давларда да болгъянман. Берлиндеги Рейхстагны къалкысында чыгъаргъан суратым бары да совет газетлерде чыкъгъан ва гъали де юбилей тархлар булан байлавлу чыгъарылып тұра.

Мени ёлдаш И.В. Стalinни Потсдам конференциясындан чыгъаргъан суратларыма TASS-ны башчылары оркыймат берген. Ондан къайры, Париждеги паraphat конференциядан, Нюрнбергдеги халкъара суддан этилген суратлағъа мәгъя баракалла билдирилген.

Телеграф агентликтеде 14 Ыыл ишилек туруп, не партия, не административ яқъдан буварыв алмағъянман, низам яқъдан тақъсырланмагъянман. Шо саялы 1948-нчи Ыылы октябр айыны 6-нда, сайки, ищлейгендели санавун қысғартмаса ярамай деген багъана булан күллугъумдан азат этгенде, бек тамаша болдум. Шо мени учун бир де къаравулламагъан иши болуп токътады.

Мени ишимден тайдырмакълыгъыны шо герти себеби тюгюл экенни яхши англайман. Тек не этсем де, агентликтин башчыларына туварасын айтдырып болмадым.

Шо замандан берли ишигетиши мекендер къарайман. Мен көп тюрлю редакциялагъа ва къурумлары (Совинформбюро, «Огонёк», «СССР на стройках» деген журналлар ва башылары) барым. Олар мени касбу даражасыны, бажырывлугъумну биле де туруп, буса да ишигетиши мекендер. Сайки, мени TASS-дағы ишимден не саялы тайдырғынны себеби мекенли тюгюл.

«Огонёк» журналны редакциясы мени бир нече суратымны къабул этди. Тек тюбюне мени фамилиямны салып болмайбыз деп билдириди. «СССР на стройках» деген журнал мени ёлдаш И.В. Стalinни 70 Ыыллыгъына багышланған алты тарихи-документ суратларымны чыгъаргъан, амма биригинде де авторнұ аты эсгерилген.

Шолайғылны дагычының чыдамагъа ярамай деп гысап этемен. Мени герти совет ватандашыны, коммунистни бир себебисиз ва англа-

тывсуз законлу авторлукъ ихтияларыны буза ва гъакъыкъатда касбума гёре ишлемеге имканлыкъ бермей. 15 айны узагъында ишсиз туралан. Шо саялы ЦК-дан көмек излемеге борчлуман».

Евгений Халдейге Сусловдан бир жавап да гелмеген. Пагъомул сурат чыгъарывчу учун газетлени ва журнallаны редакцияларыны эшиклери дайындағанда бегиле. Оымрюнде ахырынчы гюнлерине ерли ағылосу булан гиччи тығызы коммунал квартирде яшап турған. Евгений Ананьевич гечингенде, ону къызы Анна Гавриловна ахырынчы ёлuna тийишли күйде узатмакъ, гөммек учун борчлагъа гирмеге түшгенді.

МИЛЛИ ИГИТЛЕРИНИ СЫДЫРАСЫНА КЪОШГЪАН

Биз оызлени артдагъы вакътилердекөптанкытэтеген американкалылар оыз тарихине башгъачалай янаша. Олар оызлени «Уыстюнлюгюн» байрагъын» чыгъаргъан суратчысын, Евгений Халдейни касбу ёлдашы Жо Розентальны Милли игитлерини сыйрасына къошгъан. Суратда беш денгиз асерчидеги санитар 1945-нчи Ыылны февраль айыны 23-нде Японияны Иводзима деген атавундагъы бийик тавнұ келлесинде Американы Бирлешген Штатларыны байрагъын къағъа. Сурат США-ны экинчи дюнья давундагъы уыстюнлюгюн аслу эсделик белгиси болуп токтаты. Ж. Розентальгъа журналистикада ингеде сыйлы деп гысапланған Пулитцер премиясын берелер. Сурат миллионлукъ тиражлар булан гъар тюрлю альбомларда, почта маркаларда, охув китапларда чыкъмагъа баштай.

Ондан къайры, 1954-нчюй ылда Вашингтондагъы белгили Арлингтон асер къабурланы ювугъунда мемориал комплекс ачыла. Мемориалны ортасында Розентальны суратына гёре этилген уллу мармар эсделик къурулған.

Аты айтылған эки де сурат чыгъарывчу 1995-нчи Ыылда Францияны Помпенъянде геншагъарында ойтерилген фотожурналистиканы

халкъара фестивалында ёлугъалар ва таныш болалар. Фестивальны къурум комитети оланы «Инчесаниятны ва адабияттыңрыцы» деген орден булан савгъаттай. Биз шогъар нечакъы кюстюне турсакъ да, Халдейни фотографистикаға этген къошуруна тийишли къыйымат берив, тарихи ватанындан көп ареклерде ойттерилген.

ДЕВЮРЛЕНИ БАЙЛАВЛУГЪУ ҮЗЮЛМЕСИН

Бир нече ыл алда мен Россияны Президентини администрациясына кагызы язған эдим. Кагызыда Москвада Поклонный тавдагъы мемориал комплексде американкалар оызларде жиек Е. Халдейни «Уыстюнлюкнұ байрагъы» деген суратына гёре уллу, гъайбатлы мармара эсделикни къурмажа таклиф этген эдим. Тек кагызым Россияны гъар тюрлю ерлеринден гелеген арзаланы, тиевлени арасында тас болуп къалғанға ошай.

Абдулгъаким Исмайылов арабыздан гетгенли 10 ыл бола. Ондан къайры, узакъ да къалмай Уыстюнлюкнұ 75 Ыыллыгъын белгиледик. Пачалықъ этер деп къарап, умут этип турмай, шо масъаланы жамиятгъа оызбайнуна алып, фондачып, акъча маялар жыйып, яшавгъа чыгъармажа заман болмажанмы экен деп ойлашаман. Бир мюгълетте гёз алдыгъызға гелтирмеге къарагъыз чы. Тахшагъарыбыз Магъачкалада уыч батыр Рейхстагны келлесине байракъ къағъағъан зор эсделик токтатған. Оланы бириси ойжетли давнушының белгисин салған дагыстанлы, къумукъ Абдулгъаким Исмайылов деген ой айрыча ойкемлик гыслени түвдүра.

Къайсымиллет де янгыз гетген тарихи ағывалатлар булан яшавун къуруп болмай. Гъар наслу шо тарихи барышға оыз къошурун этмеге герекеди. Эгер де биз эсделикни масъаласын чечип болсакъ, шо девюрлени, наслуланы арасындағы байлавлукъ үзюлмегенин гертилежек.

АЛАВ АЛИЕВ

«КЪАЗАКЪ – КЪУМУКЪНУ КЪАНЫ»

**Ёкъ, мен Къазакъ тюгюлмен,
Мен – Къазакъны жынсыман.
Къазакъ – къумукъну къаны,
Мен – ону тамчысыман,** – деп, терен маъна берип, тенги ёкъ, пагъмулугъу дазулагъа сыйышмайгъан уллу классигибиз Йырчы Къазакъны гъакъында Дагъыстанны халкъ шири Анвар Гъажиев бек тизив язгъан. Тюзю, Йырчы Къазакъ къумукъну къаны экенине, мен тюгюл, оъзгелер де шеклик этмейдир. Гертиден де, Буйнакск районда машгүр шаирибизни 190 йыллыгъына багъышланып оътгрегилген агъвалат шогъар бирдагъы керен мюкюр болмагъа имканлыкъ берди. Районну администрациясыны посагъасындан абатлангъанда, Къазакъны ругъун гъис этдик, Къазакъны сеси де, тасма къыллы къомузуну ангы да къулагъыбызгъа чалынды. Гъатта шо гёзню къувандырагъан аламатлар бизин ону девюрюне элтди.

Айтгъаным, администрацияны бинасына гиргендокъ, чепкенлер де гийип, Буйнакск районну эренлериini хору аргъан булан бирге етти къат кёкге етишердей гёте-

ринкли күйде янгыртып йырлап, къонакъланы кёп арив къаршыладылар. Олагъа белгили йырав Латип Шайыпов да къошуулуп, бир-бирлетип жыйылагъанланы хошландырылар. Фойени бир мююшюн халкъ арада айтлыгъан гёzel тастарыбыз, къабалайыбыз, чепкенибиз, думлар булан алдынгъы хабалар-къутгъалар, гъар тюрлю алатлар айрыча безей эди. Бирдагъы якъда буса – китап выставка, Йырчы Къазакъга багъышланып алай арив онгарылгъан там газет, школа яшларыны сочинениелери, оланы оътесиз уста күйде этген суратлары бары адамны тергевион тартды.

Тюзюн айтгъанда, уллу мажлис Йырчы Къазакъ тууп, биринчи ана деген сёзон айтгъан, яланаякъ тыгъырыкъларындан чабып айлангъан ата юрту Атланавулда башланды. Буйнакск районну ёлбашчысы Камил Изиевден башлап, башлапгъы класланы охувчулары, муаллимлери, къонакълагъа ерли аста-аста Атланавул гимназияны алдына салынгъан эсделик ташны къуршап алдылар.

Йырчы Къазакъны зорлугъун яхши англайгъан, оғъар бек сый этеген, башындан ахырына ерли уллу ширини юбилейине бағышлангъан программаны оър даражада гъазирлеген, Буйнакск районну маданият къурумуну ёлбашчысы, шири Рукъят Иразутдинова таъсирили къутлав сёзлер булан шатлы жыйынны ачды ва юрютдю. Ол Атланавул юртну администрациясыны ёлбашчысы Къазакъ Мусалаевни гиришив сёз айтмагъа чакъырды. Къ. Мусалаев Къазакъны 190 йыллыгъы булан къуттай туруп, оъзге ерлерде де ону юбилейин белгилеме ёлачагъанын эсгерди.

Ондан сонг Йырчы Къазакъны яратывчулугъун ахтаргъанланы бири, Атланавул гимназияны муаллими, алим Якъут Аседдеровагъа сёз берилди. Шатлы жыйынгъа гелгенлени къуттай туруп, ол арадан 190 йыл оътсе де, халкъны гъакъ герти шири Йырчы Къазакъны миллетини сююю унутма къоймайгъанны айтды. Эгер де биз ону эсибизден чыгъарсакъ, оъзюбюзню ата-бабаларыбызыны, тамурларыбызыны, адатларыбызыны унутажагъыбызыны да белгиледи. Якъут Аседдерованы сёйлевионден сонг Атланавул гимназияны охувчу къызылары чебер күйде Йырчы Къазакъны шиърларын охуду. Шатлы чара тамамлана туруп, шондагы бары халкъ чери ёкъ шаирибизни эсделигине гүл байламлар салып, оғъар гъюрмет этегенин исбатладылар. Милли жыйынныбыз Буйнакск районну администрациясыны актовый залында узатылды.

Къазакъны наслулаты, Атланавулдагъы яшланы инчесаният школасыны охувчулары сагънагъа чыгъып, агъачкъомузланы чертип согъуп, байрамыбызыны ачды. Программаны юрютегенлер Жалав Бекеев ва Уркъият Аседдерова сагънагъа «Халкъны сеси» деген район газетни жаваплы секретары, ана тиллени муаллими Муртазали Бамматовну чакъырып, ол Къазакъны «Заман гелир» деген шиърусун ерине етишдирип дегенлей охуду. Къонгуравлу тавушлары булангъы жагъиллер къуршалгъан

Бүйнакск районну эргишилерини хору сагынаны бийлеп алып, «Ай тувар аршын ярып» деген йырны залдагыланы бирден-бир гёнгюн ачагъян күйде йырладылар.

Филология имуланы доктору, таңывлуалимбиз, Йырчы Къазакъыны китапларын чыгъарғанланы бири Къадир Юсупович Абдулатипов шатлы жыйында ортакъчылыкъ этип, оязюню пикрусун айтды.

Бираз алда республикабызда «2020-нчи Ыыл ана тиллени инг яхши муаллими» деген конкурс ойтгерилди. Къ. Абдулатипов шо заман ярышларда ортакъчылыкъ этип, Бүйнакск районда 1-нчи ерни алгъян Оыр Къазанышдагы 1 номерли школаны муаллими Барият Нурутдиновагъа диплом тапшурду. Барият Къазакъыга багышлап язған шиърусун да охуду.

«Темирхан-Шура» деген ансамблни Дагъыстанда чы нечик де, ондан тышда да яхши таный. Денгизде юзеген къувланы, гюмезли кёклерде саркъагъан къушланы эсибизге салып, гъайран арив бийиген гёzel къызлар ва уланлар залдагыланы харс урувларын бирдагы керен де къазанды.

Шатлы жыйынны юрютегенлер саянагъа Дагъыстанны халкъ шири, къумукъ язывчуланы секциясыны ёлбашчысы, «Къарчығъа» журналны редактору Шейит-Ханум Алишеваны чакъырдылар.

—Йырчы Къазакъ гъар кимни юрегинде многюр йимик къазылгъян, язылгъян бир аявлу белги йимик деп эсиме геле. Шунчакты йыллар, асрулар Йырчы Къазакъ бизге къойғъан буварыларымы ядашолай болмасны алдын алмакъ учун айтылгъян тюп маңналы ою, пикири, ёравларымы экен деп ойлашаман. Ону мен гене къайтара охуйман. Бугюнге ерли де, бугюн де, энниден сонг да Къазакъ бизин булан, гъар къумукъ ағылюде ону китаплары насыгъатчыбыз, ёл башчыбыз, ёл гёрсетивчюбоз болма герек. Мени учун да шолай. Ону китаплары, шиърулары мени алдындан, столумну устюндөн таймай.

Ш-Х. Алишева Къазакъыны атындан огъар багышлап язған по-

эмасындан таъсирли күйде бир гесегин охуду.

Бүйнакск районда Къазакъыны юбилейи булан байлап, ону шиъруларын инг де чебер күйде охуйгъанланы тангламакъ учун, яшланы ва муаллимлени арасында конкурс болгъян эди. Ондан къайры да, охувчу яшлар уллу ширибизге багышлап сочинениелер де язғын. Шо гюн Шейит-Ханум Алишева ана тиллерден чинк де яхши дарслар береген Капиркъумукъдагы 2-нчи школаны муаллими Зугъра Табуровагъа, Тёбен Къазанышдагы 2 ва 5 номерли школаланы муаллимлери Пазилят

ва Лайла Жамавовалағъа дипломлар тапшурду.

Белгилийырав, Дагъыстанны ат къазанғъан артисти Латип Шайыповнұ пагъымусуну гъакъында кёп керенлер айтылгъян. Ол «Мен Къазакъман» деген йырын макъамсыз жанлы күйде йырлайғъанда, залдагылар шып болуп тынгладылар.

Дагъыстанны халкъ шири, Къумукъ театрны адабият бёлгүюн ёлбашчысы Багъавдин Гъажиев Йырчы Къазакъыга багышлап кёп шиърулар яратгъян. Милли опуракъларыбызын да гийип, Къазакъыны юбилей байрамын мекенли күйде юрютген Жалав Бекеев ва Уркъият Аседерова огъар сёз бердилер.

— Анварны музейини тёрюн Къазакъыны сураты безей. Атабыз да огъар, ону поэзиясына ойтесиз гыормет эте эди. Къазакъы бағышланып язылгъян ону бириңден-бири тизив шиърулары да бар. Йырчы Къазакъ ону сырдашы да дюр эди, атам ондан уылгю де алгъан. Къазакъыны гъакъында язмагъа бек къыйын. Олай адамны гъакъында не буса да язып къойма да ярамай. Мен де огъар байлавлу язмай нечик къояйым деп, гетген Ыыл бир цикл шиърулар язып, «Ёлдаш» газетде де чыкъды. Къазакъ бизге бек таъсир эте, — деди Б. Гъажиев ва Къазакъыга багышлап язған бир нече шиърусун охуп алды.

Белгили композитор Бамматхан Адилханов Къазакъын келпетин гёз алгъа гелтиер йимик, ағъачкъомузну гъар-бир къылын йырлатып, залдагыланы жанландырып, бек арив күйлер сокъду.

«Ёлдаш» газетни белгили журналисти Алав Алиев гичиден берли Къазакъын ругъун сезип оьсген десек де къопдурув болмас. Ону атасы Салав Алиев – Къазакъын тюп тамурларына ерли ахтарып, ону арагъа чыгъарғын алимлени бири. О гъакъда А. Алиев оязюню сёйлевионде де эсгерди.

—Бизин ожакъда Къазакъын ругъу, сёзю даим чалына эди. Атамны йыргъа ончакъы пагъымусу болмаса да, амма чакъ-чакъда ағъачкъомузун да алып, аста-аста Къазакъын йырларын йырлай эди. Шо мени даимлике эсимде къалгъян. Йыллар гете туруп, Къазакъы гючю не затда экенине тюшюндюм. Шончакъы йыллар арадан ойтген, нечесе наслулар алышынгъан, неге биз гъали де ондан, ону шиъруларындан илгъам алабыз? Къазакъын къайтып-къайтып охугъанда, ону поэзиясы милли къылыкъ кодекс экенни англадым. Яхшыны да, яманны да ачыкъ этип гёрсете. Мен Къазакъын бир уллу Асхар тавгъа тенг этип, къачан буса да ону орус тилге гёчюрермен деп бир де эсиме гелмей эди. Ону оъзюм сюеген шиъруларын гёчюрмеге магъа гичиден бирге оьсген къурдашымны сёзлери себеп болуп къалды. Нечик де, биз ағылолерибиз бу-

лан къятнайгъанда, дагыстан адабиятны гъакъында лакъыр этмей къоймай эдик. Къазакъыны аты чыкъында ол: «О шаирми дагъы?»—деп, бираз пешемейген йимик сёйлеме къарады. Мен огъар иш этип сен саялы ону оьзюм ушатагъан шиъруларын гёчюрюп, сагъа охужакъман деп билдиридим.

А. Алиев Къазакъыны оьзю орустилге таржума этген шиъруларындан бирин уста күйде охуду.

Шо шатлы жыйында белгили журналист, Эрпели школаны завучу Гъайбулла Гъайбуллаев Йырчы Къазакъыга багышлап охугъан шиърусу да залдагъыланы тергевион тартды.

Бу жыйында чалынгъан йырланы, макъамланы гъакъында айрыча язма ярай. Халкъ янгыз агъачкъомузну, аргъанны сесине къулакъасып тынглап да гененди. Аргъан да согъуп, ярыкъ тавушу булан пагъмулу йырав Саният Надырбекова, агъачкъомузлар да булан «Заман бизгэ шулай айлангъан» деген Къазакъыны йырын айтгъан Акай Акаев, бырынгъы йырны йырлагъан Атланавул инчесаният школаны дарс беривчюсю Садрутдин Халимбеков, къазанышлы Изамутдин Межиев ва гиччи артистлер йимик авар, дарги, къумукъ тиллерде ону шиъруларын чартлатып охугъан охувчулар бу уллу агъвалатгъа айрыча ренк къошду, исив берди. Агъачкъомузну оькюрюп чыгъагъан сеси Къазакъыны ярыкъ юзюн гёз алдыбыздан тайма къоймай сакълады.

Гъарыйл Россияда къайсы буса дабир агъвалатны яда тармакъыны йылын белгилей. Мисал учун, гетген йыл – Театрны, бу йыл – Эсделикни ва Макътавлукъыну йылы. Эгер де бизге имканлыкъ беребуса, гючюбюз чата болгъан буса, бу йыл Къазакъыны йылы деп билдирмеге яражакъ эди. Неге тюгюл, Анвар Гъажиев айтгъанлай: «Къазакъ–къумукъыну къаны».

Паху ГЪАЙБУЛЛАЕВА

Къумукъ къызы – Австралияда

Мычыгъыш Республиканы Бамматортунда тувгъан Айна Мусаева 1999-нчу йылда Новошахтинск орта школаны медаль булан битдирген. 2004-нчюй йылда Владивосток шагъарда «Мировая экономика» деген касбудан (специальность) факультетни тарихинде биринчилей диплом ишин ингилис тилде якълагъан. Шагъмат оюнлардан Примор крайны 11 керен чемпиону, Москвада 1998-нчи йылда оытгерилген яшёрюлени Бютюндюнья оюнларыны ортакъчысы.

Йыракъ Австралиядан бизге шат хабар гелди. Къумукъ къызы Айна Мусаева Сидней университетде «Философияны доктору» деген алим атгъа ес болгъан. Ол астрофизика илмудан докторлукъ диссертациясын якълап, алим атгъа лайыкълы экени барыбызны да сююндюрдю. Тыш пачалыкъланы кёплеринде философия илмуланы доктору деген ат кёп ахтарыв ишлени натижаларын жам этгенден сонг бериле. Айна Мусаева да уллу илму ёлуна шолай тюшюнген. Биз, ону булан байлавлукъ тутуп, гичирек баянлыкъ этме токъташдыкъ.

—Айна, яшавунгда кёпден гёзлайген, уллу маңнасы булангъы агъвалат булан къутлайбыз!

—Саболугъуз. Гертилей де, кёпден къаравулланагъан, ачыкъдан айтсан, он бир йылны узагъыннадағы къайратлы къаст этивюм пучуна гетмеди.

—Сен, Айна, Приморьеде экономика оърбилимгө ес болгъан эдинг деп турман? Бирден астрономия илмуну ахтарма гиришесен.

—Бирден тюгюл, мен школада охуйгъан йылларымдан башлап, астрономия булан гъаваслангъан эдим: бу илмуни гъали де биз билмейген, ахтарылмагъан хыйлы сырлары бар.

—Ят уылкеде охувлар нечик болду?

—Къыйын буса да, къужурлу деме ярай. Австралияда билим алмакъ дюньяда лап да багъалы деп гынсаплана. Мунда билим берив лап оыр канзиге салынгъан. Шону учун болма ярай, амалсыз студентлер сав суткаланы узагъында дайм охувну устьюнде болалар. Тек менден, яхши охуй деп, экинчи курсдан сонг, шо авур юкню тайдырдылар.

—Сидней университетге къачан тюшюнг?

—2008-нчи йыл охума башладым. Сонг, охувумну давам этмек муратда харж тарыкъыя, ишлеп къазанма борчлу болдум. Башлап

бакалавргъа, сонг магистрға охудум, 2013-нчюйыл – докторантурасы.

–Астрафизиклени Австралиядагы умуми конкурсунда озюнг алдынлықыны алғын кююнгню айтсанг арив болур эди.

–Конкурс 2011-нчи йылда болду. Шо йыл мени студент заманларым эди. Шону учун болма ярай, мени къысташуллу гъалда конкурсда ортакъылыкъ этме урунгъаным да. Конкурсда алдынлыкъ учунгъу очешивни гөз алға алып буса ярай, илму ёлбашчым заманы бошунайибермекни умпагъаты ёкъ деп айтса да, олай конкурсларда сыйнавум ёкъгъа гөре, ортакъылыкъ этме токъташым. Гёзлемейген, къаравулланмайгъан яхшылыкъ болуп, мени лауреатсан деп билдирип къойдулар. Мени булан бирдагы австралиялы гъакылбай да бар эди. Ондан алда астрономлар он эки тюрлю юлдузланы биле болгъан эди буса, австралиялы яш алим юлдузланы он уьч тюрлюсюн аянгъа чыгъарды. Шо уьстюнлюк

учун бизин стажировкагъа Чилиге эки айгъа ийберди. Онда дюньяда лап да уллу телескоп бар. Чилиде лап уллу телескоплардан къайры, лап уллу малина да оьсе. Ашап къандым.

–Австралиядагы астрономия илму дюньяда лап яхшы деп гъисаплана чы.

–Австралиядан сонг США-ны, сонг Германияны да къошма ярай. Тек мени ахтарывларым Яшыл континентде де сийрек деп гъисаплана, шо – рентген телескоплар. Бизде, Уссурия обсерваторияда, акъчаны къытлыгъындан эки метрлик телескопну ишге салып болмай хыйлы заман къалды. Гъукуматны оылчевюnde шо – кепеклер. Мунда буса магъа зор телескоплар булан ишлеме тюшдю. Телескопланы оылчевю ондан отуз метрге ерли, орта яшайгъан австралиялылар да оызлегеметр оылчевлю телескоплар ишлетген. Магъа стажировкамны толу күйде оытгерме Монреалда (Канадада), Мюнхенде (Германия) имканлыкъ болдурулар.

Мен Нидерланды пачалыкъда оытгерилген илму симпозиумда да ортакъылыкъ этдим.

–Олай болгъанда, сен хыйлы харж чыгъаргъансандыр?

–Озюмнюянымдан тюгюл, бары чыгъышлар – охув ожакъдан.

–Сени илму ишингни дюньяда уллу даражалы «Королевское астрономическое общество» деген журнал басмадан чыгъаргъаны гертими?

–О иш бир нече йыллар алда болгъан эди. Англияда чыгъагъан бир журнал бизин коллективни илму ишин оызлерде пайдаландыргъан эди. Мени илму ишим буса аламдагы – галактика дагъы къара тешиклени (чёрные дыры) ахтарывлар багъышлангъан эди.

–Гъали сен университетде илму күллукъчусан дагъы?

–Дюрмен. Тек студентлеге доктурантурада охуйгъан заманымдан тутуп дарс беремен, дагъы да къошум гъисапда обсерваторияда да ишлеймен.

–Йыракъ элде яшав гъаллар нечикидир? Шагъмат оюнну ташламагъанмысан?

–Мунда бары да зат кепибизге геле. Австралиялылар бири-бирин танымай буса да, орамда саламлашалар. Гъеч биревню терезесинде темир чөлтирлер салынып гёrmессиз. Ишлеме, яшама тийишли имканлыкълар, шартлар болдурулгъан. Бир кемчилик бар, шо да – иссилик, яллав, климат Африкада йимик. Бир-бирде кондиционарлер де яллавдан къорума бажармайгъан гъалгъа тюшюп къала. Башлапгъы йыллар шагъмат оюнлардан болагъан тюрлю-тюрлю турнирлерде, 2008-нчи йылда буса Дрезденде оытгерилген олимпиадада да ортакъылыкъ этме наисип болду. Австралияны жыйым командасы учун ойнама ихтиярым ёкъ эди, неге тюгюл, шо заман магъа бу пачалыкъыны ватандашы болуп битме дёрт ай бар эди. Гъали буса иш де, охув да спорт ярышларда ортакъылыкъ этме болушлукъ бермей.

Магъаррам АЛИМГЪАЖИЕВ

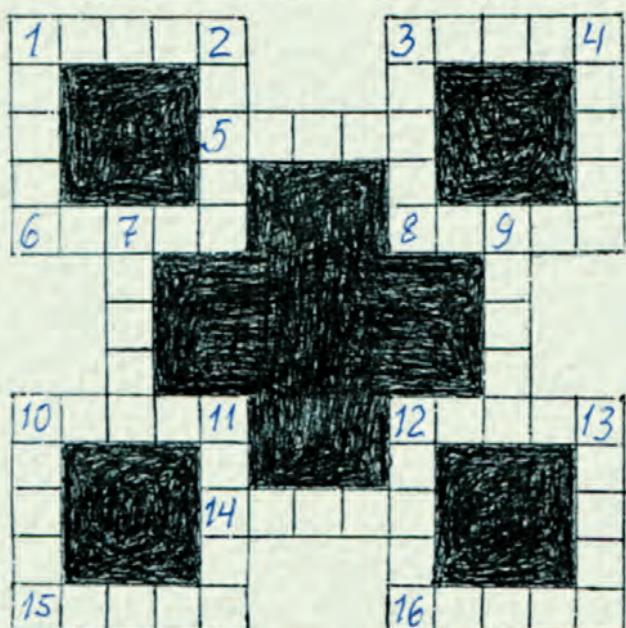
Ана тилибизни уйренебиз

Журналны 1-нчи номеринде чыкъыган кроссвордну жаваплары:

Солдан онгъя: 1. Аждагъа. 3. Байрам. 5. Роза. 6. Алма. 7. Атикат. 10. Къочкъар. 13. Къаймакъ. 15. Гъармут. 17. Урпа. 18. Асав. 19. Къармакъ. 20. Атабай.

Үстден тюпгө: 1. Атаева. 2. Арапат. 3. Байракъ. 4. Махмар. 8. Тала. 9. Арпа. 11. Орта. 12. Асру. 13. Къуйрукъ. 14. Къурчакъ. 15. Гъалива. 16. Торгъай..

КРОССВОРД

Солдан онгъя: 1. Къазанашгъа ва салатлагъа къошулағъан от оьсюмлюк. 3. Къатынгишини аты. 5. Бармакълары булан юрютюлөген оылчев. 6. Эргишини аты. 8. Сес. 10. Терекни аты. 12. Гёчювчю күш. 14. Эргишини аты. 15. Адам танглагъан иш. 16. Гъар кимде де болма тарыкълы яхши къылыкъ..

Үстден тюпгө: 1. Къумукъ театрны режиссёру Ибрагимовну аты. 2. Терекни аты. 3. Аты айтылгъян белгили врач Аскерхановну аты. 4. Йылны дёртден бир бёлгюю. 7. Топуракъны сюрегенде къоллана. 9. Эргишини аты. 10. Терекде бюрден тувгъан аламат. 11. Адам адамгъа бакъгъан якъда этилекен илиякълыкъ. 12. Тюнгюлюкден не чыгъя? 13. Эргишини аты.

Тизген Агъматхан Аскеров
Жавапларыгъызын къаравулайбыз

ОЬСЮМЛЮКЛЕР

Бётеке – ковыль

Инжичечек – ландыш

Зaan – Мята

Балтасап – медуница

Балкъамуш – сахарный
тростник

Гъакъули – лопух со съедобными
корнями

Бакъаяпрыакъ – подорожник

Дёгерек оччам – петрушка,
кинза

Журнал в журнале

Зарема Алиева

ШАМПИНЬОН

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

По своей питательности шампиньоны приравнивают к мясным продуктам. В них обнаружено высокое содержание незаменимых аминокислот, соединений калия и фосфора, никотиновой кислоты (витамина РР), а также других витаминов (А, С) и антибиотика.

РЕЦЕПТЫ

Индейка с шампиньонами. Требуется 600 г шампиньонов, 3 луковицы, 2 ст. л. сливочного масла, 1 стакан сметанного соуса, перец, соль. Индейку (мясо) нарезать брусками длиной 3-4 см, посыпать солью, перцем, обжарить на хорошо разогретой сковороде в течение 3-5 минут. Приготовить шампиньоны, нарезать их, поджарить, добавить мясо и поджаренный лук, залить соусом по вкусу, довести до кипения. Подать с картофелем, нарезанным соломкой и жаренным во фритюре.

Картофель жареный с шампиньонами. Требуется 10 картофелин, 300 г свежих шампиньонов, 2 луковицы, 2 ст. л. топленого масла, зелень. Картофель обжарить до золотистой корочки. Грибы и лук обжарить отдельно, соединить с картофелем, посолить, поставить в духовку и довести до готовности.

ГРУЗДИ

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Грузди относятся к целебным грибам, исстари их употребляли в чуть поджаренном виде, а чаще всего в сыром, при лечении мочекаменной болезни и туберкулеза. Грузди не терпят длительной тепловой обработки, не выносят действия кислот. При холодной засолке все ценные вещества гриба остаются нетронутыми, не подвергаются разрушению.

РЕЦЕПТ

Холодная засолка. На 5 кг грибов надо 180 г соли, 100 г укропа. У грудей отрезать корешки, промыть, залить на полчаса холодной водой, 3 раза ее менять, скинуть грибы на дуршлаг.

Подготовить емкость для засолки: ошпарить, дно закрыть капустными листьями, уложить в один слой грузди, пересыпать солью, сверху положить стебли и веточки укропа, по вкусу – лист смородины, стручковый перец, на них поместить следующий ряд грудей, затем специи и так далее. Верхний ряд грибов закрыть капустными листьями и на них положить деревянный кружок с грузом.

Старые крупные грибы перед засолом вымачивают двое суток в холодной воде, меняя ее через 6-8 часов.

РЫЖИК

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Популярнейший гриб – рыжик обыкновенный, или деликатесный. Содержащийся в нем фиолетовый пигмент, определяющий его окраску, обладает антибиотическим свойством. Рыжик значительно задерживает рост туберкулезной палочки, оказывает лечебное действие при болезнях, вызванных нарушением обмена веществ, в том числе при пятнистости кожи (витилиго). Известно также, что рыжик содержит противоревматическое вещество, сходное по действию с кортизоном. «Закусите сырьими молоденькими рыжиками или желтенькой сырой ежкой перед едой, чуть-чуть подсолите и ешьте с хлебушками – никаким раком не заболеете до ста лет», – говорили в народе.

РЕЦЕПТ

Паста из рыжиков с укропом. Требуется 50 г сливочного масла, 100 г тертого сыра, 2 сырых молодых рыжика, 1 ст. л. рубленого укропа, молотый перец. Грибы хорошо промыть, мелко нарубить, смешать с остальными компонентами и взбить массу. Использовать на бутерброды.

СОВЕТЫ ХОЗЯЙКАМ

- Суперклей с кожи можно снять соком мандарина.
- Белый мех хорошо чистить крахмалом, а для блеска протрите его тряпкой, смоченной уксусной эссенцией.
- Белые носки прекрасно отстирываются, если их предварительно замочить на 1-2 часа в воде, в которую добавлена борная кислота (1-2 ст/л на 10 л воды)
- Если нужно срочно избавиться от жирного пятна, можно посыпать его зубным порошком и прогладить через бумагу.
- Охлажденной водой после варки картофеля или макарон можно поливать комнатные цветы. Питательные вещества, содержащиеся в ней, понравятся вашим растениям.
- Для того, чтобы убрать известковый налет около крана, нужно протереть это место теплым уксусом.
- Когда вы чистите аквариум, не выливайте воду, а используйте ее для полива комнатных растений. В помете рыб содержатся азот и фосфор, что делает воду отличным удобрением.
- Чтобы пустые герметично закрытые контейнеры при хранении не приобрели неприятный запах, насыпьте в каждый щепотку соли.
- Чтобы сильнее чувствовался аромат лимона, надо обдать его кипятком.
- Если в вазу с фруктами положить лимон, то фрукты дольше останутся свежими.
- Не кладите цитрусовые или помидоры в холодильник. Низкая температура ухудшает вкус и аромат этих капризных продуктов.
- Если в рассол с солеными огурцами добавить немного сухой горчицы, они станут вкуснее и будут храниться дольше.
- Не кладите лавровый лист в куриный бульон – он теряет свой аромат.
- Лук потеряет горечь и будет гораздо вкуснее, если его после нарезки положить в дуршлаг и обдать кипятком.
- Если помидор лопнул, посыпьте трещину крупной солью, тогда он не заплесневеет.
- Не храните бананы вместе с другими фруктами и в одной грозди. Разделите гроздь и держите бананы отдельно друг от друга. Бананы выделяют газ, который способствует быстрому созреванию фруктов (и других бананов).
- Овощи при варке нужно класть только в кипящую воду.

ЗНАЕТЕ ЛИ ВЫ?

БРЮССЕЛЬСКАЯ КАПУСТА

Сравнительно молодое овощное растение. Предполагают, что ее начали выращивать не ранее XIII века. Родина – Средиземноморье. Предшественницей брюссельской была капуста листовая, от которой и произошли все остальные виды капусты. Сегодня она особенно распространена в Западной Европе. У нас капусту брюссельскую выращивают в южных районах с умеренными летними температурами. Гурманы считают, что кочанчики полностью раскрывают свой аромат после того, как их слегка прихватит легкий морозец. После этой короткой шоковой обработки холодом капуста становится вкуснее. Однако температура не должна быть ниже минус 5 градусов.

Это растение с невероятной энергией стремится к солнцу. Стебель-кочерыжка брюссельской капусты достигает высоты от 80 до 100 см. На ней образуется множество мелких кочанчиков – каждый уже сам по себе мини-капусточка. В зависимости от сорта кочанчики могут достигать в диаметре до 4 см. Наряду с широко распространенными зелеными бывают также кочанчики с красноватым оттенком, который, однако, утрачивается при варке. Питательная и диетическая ценность брюссельской капусты выше, чем у обычной, кочанной. Так, по содержанию витамина С она превосходит своих капустных родственников.

МАКЛЮРА

В Средней Азии растет декоративное дерево, дающее красивые оранжевые плоды, похожие на апельсины. Это маклюра – родственница шелковицы. В последние годы маклюра часто упоминается как источник ценных лекарственных препаратов. Народная медицина уже давно использовала млечный сок дерева для лечения различных кожных заболеваний. Как выяснилось, в нем много биологически активных веществ класса циклических тритерпеновых спиртов, к которым относятся стерины, желчные кислоты, сапонины. В соплодиях маклюры много сахаров, пектиновых веществ, в листьях – лимонной кислоты. Семена маклюры – небольшие сухие орешки – почти на треть состоят из жирных кислот. Но самыми полезными веществами этого растения можно считать флавоноидные соединения. Среди них – осаин, вещество со свойствами витамина Р, который во взаимодействии с витамином С уменьшает проницаемость и повышает прочность капилляров. Как показали исследования, при длительном применении осаин оказался даже более эффективным, чем всем известный рутин

ЗАМОРОЖЕННЫЙ ЯГОДНЫЙ ТОРТ С БЕЗЕ

На 12 порций:

- 600 г клубники
- 1 ст. л. сахарной пудры
- 6 белков
- 250 г сахара
- 800 мл сливок

Приготовление:

1. 500 г клубники мелко нарезать. Посыпать ягоды сахарной пудрой.
2. Нагреть духовку до 160°. Взбить белки с сахаром. Заполнить маской кондитерский мешочек с насадкой с круглым отверстием. На 2 противня, застеленных бумагой, выпустить 4 круга диаметром 22 см и собрать массу к центрам кругов. Отдельно выпустить на противень несколько капель белковой массы. Выпекать каждый по 20 мин, остудить.

3. 1 корж заключить в кольцо для торта. 200 г сливок взбить, добавить $\frac{1}{3}$ ягод, выложить на корж и поставить охладиться в морозильную камеру на 20 мин. Накрыть другим коржом. Так же поступить и с остальными коржами. Поставить торт на 4 ч в морозильную камеру.

4. За 2 ч перед подачей на стол снять кольцо с торта. Остатки сливок взбить и выложить на торт. Ягоды вымыть, очистить, мелко нарезать и выложить на торт. Безе искрошить, посыпать им ягоды. Поставить на 2 ч в холодильник.

Приготовление: 90 мин

Замораживание: 5 ч

В одной порции 310 ккал

КЛУБНИЧНО-БАНАНОВЫЙ ПАРФЕ

На 12 порций:

- 60 г муки
- 100 мл молока
- 4 яйца
- 2 пакетика ванильного сахара
- соль
- 1 ст. л. топленого масла
- 100 г белой глазури
- 1 банан
- 3 ст. л. лимонного сока
- 250 г клубники
- 250 мл сливок

Приготовление:

1. Муку смешать с молоком, 2 яйцами, 1 пакетиком ванильного сахара и солью. Оставить на 30 мин. На сковороде с антипригарным покрытием в небольшом количестве топленого масла испечь 4-6 блинчиков.

2. Глазурь растопить. Бананы нарезать кусочками и измельчить в пюре вместе с лимонным соком.

3. 2 яйца взбить с 1 пакетиком ванильного сахара, добавить глазурь и пюре. Ягоды нарезать кусочками и добавить в массу, ввести сливки, массу взбить.

4. Форму для кекса (28 см) застелить пленкой и выложить половиной блинчиков. Распределить на них фруктовую массу, сверху – вторую половину блинчиков. Поместить на 6 ч в морозильную камеру.

5. Готовое парфе нарезать кусочками, посыпать сахарной пудрой.

Приготовление: 60 мин

Замораживание: 6 ч

В одной порции 200 ккал

КЛУБНИКА С ВАНИЛЬНЫМ САБАЙОНОМ

На 4 порции:

- 500 г клубники
- 16 шт. продолговатых бисквитных печенья
- 2 яйца
- 4 ст. л. белого сладкого вина
- 2 ст. л. с верхом сахарного песка
- 1 пакетик ванильного сахара
- листики мяты
- молотая корица на кончике ножа

Приготовление:

1. Клубнику тщательно перебрать, отобрав спелые, но неперезревшие ягоды. Вымыть клубнику под струей холодной воды, очистить ее от зеленых плодоножек, обсушить и разрезать каждую ягоду пополам.

2. В 4 креманки или в низкие широкие бокалы положить по 4 бисквитных печенья, выложить клубнику.

3. Для приготовления ванильного сабайона смешать яйца с белым вином и ванильным сахаром и взбить смесь в густую пену с помощью миксера. Поставить на горячую водяную баню и продолжать тщательно взбивать с помощью веничка до загустения смеси, слегка остудить.

4. Теплым ванильным сабайоном полить клубнику. Подать на стол, украсив листиками мяты и посыпав корицей.

Приготовление: 30 мин

В одной порции 140 ккал

Рецепты от наших читателей

Клубничный летний суп

400 г спелых ягод клубники засыпать $\frac{1}{2}$ стакана сахара и поставить на 6-8 ч в холодильник. $\frac{1}{4}$ стакана сахара прокипятить с 6 стаканами воды, влить $\frac{1}{2}$ ст. ложки разведенного крахмала, довести до кипения. Добавить в него клубнику с образовавшимся соком, осторожно размешать и охладить. Подасть на стол со взбитыми сливками (35% жирности, $\frac{1}{2}$ стакана).

Парфе клубничное

1 – 1 $\frac{1}{2}$ стакана клубники вымыть, очистить от плодоножек, дать воде стечь. Ягоды растереть, добавить $\frac{3}{4}$ стакана сахара и перемешать. Пюре поставить в холодильник на 1 ч, изредка помешивая. Ввести в пюре охлажденные взбитые густые сливки при непрерывном помешивании венчиком. Выложить массу в формочки с толстыми стенками и заморозить в холодильнике.

«Красная Шапочка»

Ломтики хлеба (без корок) нарезать ромбиками и обжарить на сливочном масле. На гренки из кондитерского шприца выложить творожную массу. Готовят ее так: творог вместе с клубникой пропустить через мясорубку или протереть через сито, добавить сахар, все тщательно перемешать. Украсить готовые тартинки половинками ягод клубники. Для гренка: 20 г пшеничного хлеба, $\frac{1}{5}$ ч. л. сливочного масла.

Для творожной массы: 30 г творога, $\frac{1}{2}$ ч. л. сахара, 1 ст. л. спелой клубники.

o-Vusa.ru

Появление больших и более совершенных моделей холодильников, которые уже не требуют регулярной разморозки, привело к тому, что на полках часто и подолгу соседствуют кастрюльки с едой, начатые упаковки полуфабрикатов, забытые остатки сыра и консервов, лекарства, косметика и многое другое. В таком захламленном холодильнике даже непривередливая мышь вряд ли захочет повеситься!

ПОЧЕМУ И В ХОЛОДЕ ПРОДУКТЫ ПОРТЯТСЯ?

Кислород, без которого немыслима наша жизнь, участвует во всех окислительных процессах и является главной причиной порчи продуктов. Поэтому, если ты дума-

ешь, что бульон или колбаса могут «жить» в холодильнике бесконечно долго, то ошибаешься. Холод лишь замедляет, но не прекращает обмен веществ в овощах, ферmentation мясо и рыбы, не говоря уже о росте микроорганизмов. При комнатной температуре фарш скиснет за 4-5, а бульон – за 8 часов. В холодильнике они простоят, не испортавшись, 12 часов и 3-4 суток соответственно. А еще срок хранения зависит от того, сколько воды содержится в продукте. Чем выше влажность продукта, тем короче срок, за который его надо использовать. Рекомендация хранить снедь в пакетах и контейнерах – вовсе не чья-то причуда. Таким образом ты уменьшаешь доступ кислорода к продуктам. (Кстати, эту задачу стало гораздо проще

решать с изобретением безопасных пластиковых пленок, которые не вступают в химическую реакцию с жирами). Возьми на вооружение хороший совет: заворачивая колбасу или сыр в пленку, прижми ее как можно плотнее к поверхности куска.

Еще одна проблема – запахи. Смешавшись, они могут образовать такое «амбрэ», что придется срочно проветривать и мыть камеру. Впрочем, какой-то запах в холодильной камере всегда есть.

Сделать его нейтральным помогут баночка с сухим горчичным порошком, который является неплохим дезодорантом, или таблетки активированного угля.

Следующий фактор, сокращающий «жизнь» продуктов, – соседи по полке. Замечено: если яблоки,

Как использовать мороз?

ничего хорошего. Крем для лица при температуре ниже плюс 10 загустевает довольно быстро. В первые дни можно не заметить разницы, а затем будет казаться, что наносишь на лицо замазку. «Охлажденный» крем ложится толстым слоем, плохо впитываясь и мешая коже дышать. Постепенно из него испаряется вода и улетучиваются другие компоненты. Помада, если перемерзнет, тоже ведет себя неадекватно. Только тебе удастся преодолеть ее сопротивление и накрасить губы, как помада уже собирается в комочки. Видок получается такой, будто у тебя сильно обветрились губы. В общем, срок годности начатых кремов и другой косметики от хранения в холодильнике практически не увеличится. Что касается духов, то их главный враг вовсе не тепло, а яркий дневной свет.

ЗДЕСЬ ТЕБЕ НЕ ДОМАШНЯЯ АПТЕЧКА

Только очень специальные лекарственные средства нужно хранить при температуре ниже + 20 градусов (например, свечи или вакцины) Ни йоду, ни зеленке, ни каплям от насморка не нужен холод, чтобы сохранять лечебные свойства.

апельсины или бананы положить рядом с мясом, рыбой или колбасой, то последние подвергнутся сильнейшей «химической атаке» выделяемых фруктами паров эфирных масел, ускоряющих ферментативные процессы. Между прочим, экзотические заморские фрукты вообще не переносят холода и при пониженной температуре портятся гораздо быстрее, чем при комнатной.

ДЛЯ ПИТАНИЯ КОЖИ И РАСКРАШИВАНИЯ ЛИЦА

Взгляни на дверцу холодильника. Наверняка ты увидишь лежащие на полочках тюбики с кремом, губную помаду, возможно, духи, которыми ты не пользуешься, а выкинуть жалко. Прямо скажем,

ТУФЛИ И КУРТКА В МОРОЗИЛКЕ

И уж совсем нелепыми кажутся многие «бабушкины» советы. Например, перед тем как сушить, рекомендуют замораживать выстиранную кофточку из ангоры, чтобы она приобрела пушистость. Оставь холодильник в покое! Просто встрижни кофточку после стирки. Результат будет тем же.

Или вот «оригинальный» способ разнашивать жмущую обувь. В туфли вкладывают пластиковый пакет и, налив воду, ставят в морозилку. (Господи, а продукты-то из нее куда на это время убрать?) Вода, замерзая, расширяется и растягивает кожу, причем во всех направлениях, а не только там, где обувь жмет. Убедительная просьба: не проводи этот эксперимент. Толку мало, а туфли, особенно из тонкой и лаковой кожи, можешь испортить.

А вот неплохой совет, как очистить жевательную резинку с куртки. Догадываешься? Ну да, положи в морозилку. Замерзшая «жвачка» действительно лучше счищается. А если комочек резинки прилип к ковру? Тоже в морозилку засовывать? Отнюдь! Положи на него кусочек льда.

МЕЖДУ ПРОЧИМ...

ВЕСЬМА ПОЛЕЗНЫЕ РЕКОМЕНДАЦИИ

- Если хочешь, чтобы продукты всегда оставались свежими, храни их в контейнерах с крышками, лучше – вакуумными.
- Замерзшее молоко** при оттаивании не теряет своих свойств, а вот сметана расслоится и будет выглядеть неаппетитно.
- Замороженные овощи** не обязательно полностью размораживать перед тем, как готовить.
- Замороженная жирная рыба** (семга, скумбрия, форель) после 1 месяца хранения в домашнем холодильнике теряет вкусовые и питательные свойства более чем на половину.

Умная девушка и хан

(Сказка)

Хила когда-то на берегу реки бедная девушка. Был у нее младший брат, совсем еще юный. Пришел однажды к ним ханский слуга и говорит:

— Ты что это своего брата от ханской службы прячешь? Твой брат уже достаточно большой, он должен явиться к хану, поклониться ему. Хан хочет узнать, на что годится твой брат.

Парень пришел к хану. Тот говорит:

— Вот моя первая задача: пойди узнай, сколько лет серому зайцу, который живет на солнечном склоне зелёного хребта.

Парень вернулся домой и говорит сестре:

— Не справиться мне с ханской задачей. Он приказал узнать, сколько лет серому зайцу, который живет на солнечном склоне зелёного хребта.

— Ну, это совсем просто, — сказала девушка. — Нарви несколько горстей земляники, положи её на заячьей тропе, а сам спрячься в кустах и слушай.

Парень всё сделал, как сказала сестра. Сидит, ждет. Вот бежит заяц. Подошёл он к землянике и начал есть. Поел и сказал:

— Шестьдесят шесть лет живу на солнечном склоне зелёного хребта! И впервые в жизни ем такую вкусную еду!

Парень пошёл к хану и сказал:

— Серому зайцу шестьдесят шесть лет.

Хан посмотрел в священную книгу, удивился и сказал:

— Правильно. Теперь вторая задача: сколько лет бурому медведю, который живёт на северном склоне зелёного хребта.

— Это тоже не трудно, — сказала девушка. — Вот тебе три шапки. Одну надень на голову, а две другие, набитые травой, прикрепи к плечам. Спрячься в кустах у медвежьей тропы и жди. Когда появится медведь, выйди из кустов и слушай.

Парень всё сделал, как сказала сестра. Сидит и ждет. Вот появился медведь. Парень вышел из кустов. Медведь вскрикнул:

— Восемьдесят восемь лет живу на северном склоне зеленого хребта! И впервые в жизни вижу трёхголового человека!

Парень пошёл к хану и сказал:

— Бурому медведю восемьдесят восемь лет.

Хан посмотрел в священную книгу, удивился и сказал:

— Правильно. Теперь третья задача. Приходи завтра укрощать моего любимого вороного жеребца. Все его боятся, никто не может укротить.

Парень вернулся домой и говорит сестре:

— Третья задача хана самая трудная. Завтра надо укротить его любимого вороного жеребца. Все его боятся, никто не может укротить.

— Не печалься, — говорит сестра, — я приготовлю тебе три железные плети. Тремя плетьми ты укротишь любого жеребца.

Утром парень пришёл в ханский загон и увидел могучего вороного жеребца. Парень начал хлестать его плетью. Когда плеть измочалилась, жеребец присмирился. Тогда парень вскочил на него и начал хлестать второй плетью. Жеребец взвивался на дыбы, подкидывал зад, но сбросить парня не мог, а парень исхлестал уже вторую плеть. Жеребец выбился из сил, но всё ещё пытался сбросить парня. И тут парень выхватил третью плеть.

— Ох, больше не могу! — закричал жеребец и вдруг превратился в хана.

Так брат и его умная сестра победили хана.

Бүйнакский атындағы орамда

Магъачқаладағы Бүйнакскийни атындағы орамда ерлешген уллу дәрт къабатты бина тахшагъарны тарихи әсделиги деп гысаплана. Алда «Дагыстан» деген къонакъой гысапта танывлу бина 1938-нчи йылда къурулған. Гъали онда Ростовдагы пачалықъ экономика университетини филиалы орунлашған. 1975-нчи йылдан тутуп регион ағыамияты буланғы тарихива маданият әсделиги деп санала ва пачалықъны къорувуну тюбюнде сакъланған.

Бинаны къурулувуна байлавлу онча көп маълуматлар сакъланмагъан. Алда бу ерде ленинградлы белгили архитекторну, Чебер академияны профессору Герман Германович Гrimmni (1905-1959) проектине

гёре, сатыв юрютеген лабазлар ишленген болған.

Бинаны тарихин ахтаргъанда, Уллу Ватан давну йылларын айрыча эсгермеге тюшедир. Къонакъойню асгер госпиталгъа айландыралар. 1942-нчи йылда республиканы бары да шагъарларында ва бир нече юртларында эвакуация госпиталлар къурулған болған. Магъачқалада-20, Бүйнакскиде-16, Дербентде-10, Каспийскиде-13, Избербашда-2, Хасавъортда-3, Кызылзарда 3 болған.

Капитан Порфирий Иванович Горисев 1942-нчи йылны август айында 1000 адамгъа ер болардай госпитални къурма асгер бёлюгүндөн Дагыстангъа бакъдырылған. Лап уллу госпиталь «Дагыстан» деген къонакъойде

ерлешген болған. 3187 номерли эвакгоспиталь врачлар ва медсестралар булан толу күйде таъмин этилген болған. Август айны 28-нде Магъачқалагъа арт артындан эки асгер-санитар поезд геле. Дав майданларда ярангъанланы санаву 900-ден де артык болған. Оланы барысын да къабул этмек учун шагъарны халкъын, айрокъда, къатынгишилени къуршама тюшген. Госплан, 3-нчю Интернационалны, тигив фабриклени ва оызге къурумлана, предприятиелени колективлери оызарасында ярангъан къызыл асгерчилеге къарамакъ учун айрыча гюплер къурған. Дав йылланы вакътисинде 3187 номерли госпиталда 33 минг офицер ва солдат савлугъун беклешдирген.

Госпиталда чалышған врачлар Р. П. Аскерхановну, М. М. Макъсутовну, Д. М. Далгъатны атлары гечге таба бютөн уылке-ге танывлу бола. Оланы ишине республиканы савлукъ сакълав наркому Могуч Яникиан башчылыкъ эте болған.

**Газирлеген
Гюлнара АСАДУЛЛАЕВА**

Яшырмай айтгъанда, мен оъзюмню журналист ишимни бек ушатаман. Неге тюгюл, хыйлы агъвалатланы ортакъчысы болма, гъар тюрлю касбуланы есилери булан ёлукъма имканлыкъ бере. Оланы яшав къаравлары, къысматлары башгъя-башгъя, тек гъариси сени ич дюнъянгны байындыра, янгы гъислер, ойлар тувдур. Муна бу гезикде магъа къатынгишилени арасында сийрек ёлугъагъан касбуну юрютеген тизив адам булан таныш болма насып болду. Ол—кинолог.

ДЁРТ АЯКЪЛЫ КЪУРДАШЛАР

Таныш этме алгъасайман: полицияны прaporщики Фирузада Абдурагъманова—Дагъыстанда биргине-бир къатынгиши-кинолог.

Инче белли Фирузагъа полицияда къуллукъ этмекни къысмат буюргъан десе де ярай. Ону эри ОМОН-да кинолог болуп ишлеген. Отставкагъа чыкъгъанда, уюне дёрт аякълы къурдашын да алып гелген. Тыгъыс квартиринде аюв чакъы итни гёргенде, Фирзуа бек къазаплангъан.

—Барып полициягъа да итигизни къайтып алгъызы, бурай да адамшавлу турма ерибиз ёкъ дедим, —деп эсге ала ол. —ОМОН-нуу командирини заместители Андрей Ерёмин магъа тергевлю тынглап, бирден: «Бизде кинолог болуп ишлемеге сюймеймисиз?»—деп сорады. Мен нени де къаравуллай эдим, тек шолай таклиф этилер деп чи турмай эдим. Ойгъабатым. Уйде эримни формасын гийип, гюзгю алдында токътагъанман.

Къыйыша бугъай! Эриме оъзюнью орнуна полициягъа ишлеме бара-жагъымны айтгъан да кюлеп къойду. «Сени онда ким алажакъ?!»—деди. Мен буса хохайып, тёшюмню де чыгъартып: «Олар оъзлер мени ишге чакъыралар»,—дедим.

БАШЛАПГЪЫ АБАТЛАР...

Фирузаны полициядагъы башлапгъы гюнлери 1999-нчу йылны август айында Къадар бойларда болгъан агъвалатлар булан рас гелди. Ону медицина къуллукъчулар булан бирче Къарамахиге командировкагъа бакъдыралар. О заман огъар биритни де байламагъан эди. Шо саялы врачланы, санитаркаланы кёмекчиси болуп чалышмагъа тюшген. Командировкагъа учь гюнге барабыз деп тура эдилер, гъакъыкъатда бир ай турма борчлу болгъан...

—Шо гюнлени мен бир де унутмажакъман. Къачан буса да, герти давну гёрермен, шолай къайгъылы

агъвалатлары ортакъчысы боларман деп эсиме гелмей эди. Янгыз мени тюгюл! Биревню де эсине гелмей эди!

Дав оыртенге тюшгенде, сени бир тамаша гъислер къуршай: оъзюнгю гъакъынг да унутасан, бир къоркъув да ёкъ. Янгыз ярангъанланы, олагъа алгъасавлу кёмек этмеге герекни ойлашасан. Кёп адам къырылды шо заман...

«БИЗИНКИЛЕР АТЫШАДЫР ДЕП ЭСИНГЕ ГЕЛЕ ЭДИ...»

Фирзуа пушкаланы топ атыву-ну тюбюне тюшюп, сав-саламат къалгъанына гъали тамашалыкъ эте. Инанып да битмей.

—Атышыв аридеги тёбеден юрюле эди. Онда буса бизин танклар токтагъан. Нете олар биз кимлер экенибизни гёrmейми экен деп къазапланабыз. Сонг нечик де, шо тёбеге етишгенде, мен командирни уystюне чапдым. «Сиз недир этеген? Кимге атышагъанны гёзлери-

гиз гёрмейми?»—деп къычыраман. Шо заман ол къолумну тутуп, аямны танкны юласына къаплады, ол сувукъ эди,—деп эсге ала Фируза.

—Ажжал яныбыздан юрий эди. Бир гезик санитар машинде олтуруп душман якъ атышывну башлагъанда, медсестра Заирағъя: «Сен машинни гъайдап боламысан?»—деп сорайман. Шо мюгълетде гъайдавчу бизге багъып бурулуп: « Нете, мени гёмюп де битгенмисиз?— деди.

Фируза шо давларда жанын къурбан этген Россияны Игити Ирина Янина булан бирче болгъанын эсере.

ОМОН ВА ДЁРТ ИТ

—Уйге къайтгъанда, къуллугъунгну къойма сюймедиңми?— деп сорайман.

—Ёкъ. Мендеги патриотлукъ дағыдан бек гючленди,—деп кюлей ол.—Тюзю, гечте таба озь ишлерине алгъасайгъан, адатлы яшаву булан турагъан адамлагъа къарап, олар мен гёргенни гёргемеген деген ойлар тувулунади. Мен гъали ОМОН-суз яшавумну гёз алгъа гелтирип де болмайман. Бир гезик мени башгъа бёлюкге, офицер къуллукъга чыгъармагъа сюйдюлер. Тек мен рази болмадым. Прапорщик кююмде къалдым ва бир де шогъар гъёкюнмеймен.

Фируза ОМОН-да ишлейген ийлланы ичинде атылтыв алатланы ийисинден табагъан 4 итни гъазирлеген.

Оланы Ельва деген овчаркадан къайрысын озю сайлап, танглап алгъан.

—Ельва мени шоссагъат сюйдю. Мен ону вокзалгъа алмагъа баргъанда, устьюме чаба туруп гелип, алдагъы аякъларын инбашларыма салды. Гъасиликалам, бизбиринчи гюнокъ, умуumi тил тапдыкъ!

Фирузаны пикрусуна гёре, итни уйретмек учун хас билимлер тарыкъ тюгюл. Тек жанлагъа бакъгъан якъда сююв болмаса ярамай. Шо—аслу талап.

Кинолог ва ит бир-бирин гъис этмеге герек. Кинолог итни гъалына, юрюшюне къарап, ол не сюегенин

билмеборчлу. Олар адамлар йимик, бирлери рагъмулу бола, бирлери ойчлю. Ит ва кинолог хасиятлары булан къыйыша буса дагъы да яхши, — деп кюлей Фируза.

Фируза озюню дёрт аякълы къурдашлары булан республикада оытгерилеген хыйлы хас чараптарда ортакъылыкъ этген. Айрокъда орманларда кёп болма тюше. Бандитлер савутун аслу гъалда шоларда яшыра. Ону Къарабудагъент районгъа этген сапары, айрокъда эсинде къалгъан. Ондагъы агъачлыкъларда машин минагъа тошюп атылгъан эди.

—Бирнечекъырым явюрюдюк. Мени булан Ромка эди. Хыйлы ахтарывлардан сонг ерге гёмюлген челекни ичинде атылтыв алатны тапдыкъ. Бизден сонг сапёрлар бомбаны еринде атылтды.

АГЪЛЮ ВА ИШ

—Агълюгюзде сиз танглагъан касбуға нечик янашды?

—Атам, озокъда, сююнмеди, тек чорт салып къаршылыкъ билдиримеди. Мен гиччиден берли, уланъяшдай оысгенмен: къысгъа чачларым, жинслар, жагъ айланышым.

Озюмню агълю яшавумну айтсам, магъа кант этмеге себеп ёкъ. Мен агълю яшавумну ва ишимни бирбириндөн айырмайман.

Фирузаны къызы оьсюп тура. Ол ДГУ-ну юридический факультетинде охуй.

—Ол да—Ватаныны герти патриоту,—деп иржая Фируза.—Мен огъар гиччиден тутуп элине бакъгъан якъдагъы сюювно сингдиргэнмен. Бирче совет мультиклеге, Уллу Ватан давну гъакындағъы фильмеге къарай эдик. Яш наслу бизнотарихибизни билмеге, оьктем болмагъа тарыкъ.

Фируза Абдурагъманованы эки оьрбилими бар. Ол Дағыстан пачалыкъ университетни юридический факультетин ва Краснодардағъы МВД-ни университетин битдириген. «Жамият низамны къорув учун» деген медаль, «Полицияны отличники» деген белги ва Россия Федерациины Президентини сағытты булан савгъатланған.

Фируза ишинде дагъы да оьрдаражалагъа этишежекгебиз бирде шеклик этмейбиз ва уьстюнлюклер ёрайбыз.

РАГНЕДА РАМАЛДАНОВА

Музыканы дюньясы—оъзтёрече, гыйран дюнья... Ону ожагында дайм классика музыка чалына гелген.

Ата-анасы Буйнакскидеги педучилищеде математикадан ва географиядан дарслар юрюте эди. Макъамлар Зарифа Абдуллаевада гиччиден берли инче гыслени тувдургъан. Ол бютюн оъмюрюн макъамлагъа багъышлагъына бир де гъёкюнмеген.

О заманлар шагъар оъзюню интеллигентиясы булан бек оъктем бола эди. Ара бёлмей музыка ахшамлар, поэзия ёлугъувлар оътгериле эди. Яш наслуну арасында гележегин инчесаният, музыка, маданият булан байлама сюегенлер эпиз кёп эди. Шолай Зарифа Агъматовна да шо девюрню таъсирине тюшген. Ол оъзюню касбусун дюньяны бир малына да алышдырмажакъ эди. Музыка огъар герти сюонч, гележекге талпынма гюч-ругъ бере.

Музыканы оъзтёрече дюньясында...

БАШЛАПГЪЫ ЙЫЛЛАР...

—Буйнакскидеги музыка училищеден сонг охувумну Магъачкъаладагъы училищеде узатдым,—деп эсге ала Зарифа Агъматовна.—Мени биринчи педагогум Луара Хизриевна Магъамматова эди. Ол оъз заманында Дагъыстанда пианино согъувну ва композитор школалыны кюрчюсон салгъан Готфрид Гъасановну алдында охугъан. Мен студентка бусам да, бир вакътини ичинде училищеде дирижёрлалы гъазирлейген класда концертмейстер болуп ишлей эдим. Шо къарағъанда, негъакъ болмагъан.

Музыка булан байлавлу билимлериrimни артдырмакъ учун Москвада-

гъы Гнесинлени атындагъы институтуна охума тюшдюм. Шо магъа хыйлы пайдаберди, танглағын касбумну сырларына тюшюнме кёмек этди. Ондан къайры, музейлеге ва театрлагъа, аты айтылгъан музыкантланы концертлерине этеген сапарларынг сени англавларынга, дюнья къаравларынгабектаъсирэте, ич дюньянгны байындыра.

Музыкада оър даражалагъа етишмеге, залны, пианиноң «тыныш алывун» сезмеге гъасиретлик бар эди. Ёкъ, күллукъланы гъакъында ойлашмай эдик. Сюеген ишибиз булан дайм машгъул болма, гъар тюрлю музыканы ойнама, ёлдашларынг булан гъакълашма сюе эдик.

Ол бугунде уллу концерт ва педагогика чалышынан гөзлейген къайсы музыкант да Гнесинкада охумай туруп, шо умутларына бир заманда да етишмежек деп гысап эте.

ГЬАЛИ ДИРИЖЁРМАН

—Институтну охуп битдирип, Дагъыстангъа къайтгъанда, мен Даггосфилармонияда ишлемеге башладым. Сыкълашгъан, дос-къардаштай турагъан сынавлу коллектив мени исси күйде къаршылады. Шундан да бир пайда болар бугъай деп ойлашгъан буса да ярай. Бизянгы программаланы уйстюнде ишлей эдик, оъзге шагъяллагъа,

районлагъа бара эдик, композиторлар булан байлавлукъ тутуп, оланы музыкасын Дагъыстан радиону фондуна яздырта эдик...Къайсын-бирисин айтарсан...

Билемисиз, коллективде юрек бирлик неден тувлунаргъанын бирэки сёз булан англатма къыйын. Тек ишге гелгенде, иш гюн нечик ойтежеги, репетиция нечик болажагъы сенден де гъасил экенин бек яхши англайсан. Шо сагъа гюч бере ва ишинге дагъыдан да бек жаваплы күйде янашмаборчлуэте. 1988-нчи йылда филармонияда камерный оркестр къуралду. Шо Дагъыстанны музыка яшавунда инг гёrmекли агъвалат болуп токтады. Менянын коллективни ишине иштагъыл күйде къуршалдым. Оркестрде пианинода ва клавесинде ойнай эдим. Гъали муна дирижёрман.

АДАТЛЫ АГЬЛЮ

Зарифа Абдуллаева къолуна биринчилей дирижёрну таягъын алгъандан берли арадан 15 йыл ойтди. Мен буса ону касбусуна байлавлу ойларындан айырып, агълю черини гъакъында сорайман. Ол ойгъа бата, къарагъанда, тийишли сёзлер излей.

—Менден къужурлу сююнью хабарын къаравуллай бусагъызы гъабас этесиз,—дей ол. —Станислав Хржановский Татам Мурадовну атындагъы Дагъыстан камерный оркестри биринчи чебер ёлбашчысы эди. Ол музыка, адабият, илму тармакъларда терен билимлери булангъы адам эди. Ону булан сыр чечме, гъакълашма ким де сюе эди. Биз бирче кёп чалышдыкъ, эришивлерибиз де аз болмай эди. Тек ахырда бир-бирибизсиз турма болмайгъанбызын англадыкъ.

Бир гезик эрим мағья: «Сагъа дирижёр болма тюше. Сен бажаражакъсан!»—деп ала-саладан ойгъа салды. Мен о заман кюлеп къойдум. Дирижёр къатынгишини касбусу тюгюл. Мен бугюн де шолай ойлашаман. Тек яшав башгъачалай буваргъан болгъан. Хыйлы ойлагъа тюшюп, хасиятыны бир-бир күйлерин къюоп, къолума дирижёрну таягъыналдым. Гъали биргине-бир

затны гъакъында гъёкюнемен—пианинода ойтесиз сийрек ойнайман!

ҮЙДЕ КЪОНАКЪДА ЙИМИК...

Дагъыстан филармонияны кёп йыллар ойзюню залы, репетициялар ойтгермеге базасы ёкъ экенни биревге де яшыртгын зат тюгюл. Шо гъалларда дайм биревлерде «къонакълыкъда» ерлешген коллектив ишлеп де турагъандан къайры, республиканы маданият яшавуну кюрчюсю болуп юрой. Олар ойтгереген чарапаны арасында бир нечесин эсгерип къойсакъ да таманлыкъ эте: «Бизин умутлар» деген музыка фестиваль, «Яратывчулукъынн ёллары» деген гъалиги музыканы форуму ва, озокъда, кёп къонакъланы жыягъан «Порт-Петровск ассамблеялары».

—Адам янгыз азыкъ булан турмай. Оттар заманда бир ич дюньясын камиллещидердеги ругътарыкъ,—дей Зарифа Агъматовна.—Филармония юрютеген ярыкъландырыв ишни аслу мурады—жамиятны арасында музыкадан таба гёzelликни, гелишилкни гъислерин тувдурмакъ. Оланы юреклеринде—рагъмулукъгъа, жаны авруйгъанлыкъгъа, кёмекге талпынагъанлыкъгъа эркин ёл ачмакъ.

—90-нчы йылларда Мұчыгъышдағы давлар булан байлавлу биз кёп къийынлыкълагъа тарыдыкъ.

Уылкеде аслу концерт къуумлар деп гысапланагъан «Росконцерт» ва «Союзконцерт» тозулгъанда, коллективибизни сакъламакъ учун бек къаст этдик.

—Мен о заман сезонда бир нече программалар юрюте эдим. Шолай иш ёлдашларым да гъаракат эте эди. Бизин ойллардагы концертлери-бизни бугюн де эсгерегенлер бар. Шо да кёп затгъа тиймейми?! Дагъыстан филармонияны артистлар, гелген къонакълар, къаравчулар учун бек онгайлы бинасы болар деп бек умут этемен.

Мен Зарифагъа музыкантучун къайсы къаравчу инг агъамият-лыдыр деп сорайман.

—Бир гезик гиччирек шагъардағы ерли клубда концертим ойтгерилди. Эсги пианино, къавжалған саянна.. Концертни алдында пианиноу согъуп, тынглап къарайгъанда, залда къолунда сибиртки булан айланагъан эсли къатынны эс этдим. Концерт башланып, ону къаравчуланы биринчи сыйырларында олтургъанын гёрюп, бек тамаша болдум. Концертден сонг ол мени уьстюме гелип: «Къызыым, сен согъагъан затда мени бир англашум да ёкъ. Тек неге буса да, юрегим бир тамаша паражат болду»,—деди. Бизин ишибизни аслу натижасы — шолай сёзлердир!

Зарифа Агъматовна булангъы лақъырда янгыдан камерный оркестрни чалышывуна къайтабыз ва мен

оланы репертуарын, не музыканы согъагъанын билмеге сюйдюм.

—Репертуарбызыда ким де бар. Броккону девюрюндеги музыка, орус ва дагъыстан композиторларны макъамлары, гъалиги академика музыка... Мен дирижёрман, шо саялы музыкантланы ишине кимни хатири къалса да, айрыча талаплы күйде янашаман. Бизге гастроллагъя кёп белгили музыкантлар геле. Оланы «Мен сизин булан бирдагъы сокъмагъа сюер эдим», —деген сёзлери бизин учун лап уллу макътав болуп токттай.

—Оркестр Дагъыстан телевидениеде гёрсетилеми?—деп сорайман Зарифа Агъматовнағъя. —«Порт-Петровск ассамблеялырын-дагъы» концертлени чакъ-чакъда гёрсете болалар деп жавап бере ол.

—Биз РГВК булангъы байлав-лукъын дагъы да генглешдирме гъазирбиз. Тахшагъардан арекде турагъанлагъа музыканы герти дюньясына чомулма ёллар ачар эдик. Тек телевидениеде шо мурадыбызыны яшавгъа чыгъармакъ учун техника якъдан тийишли имканлыкълар ёкъ. Мисал учун, музыканы язагъан студия...

МУЗЫКАГЪА ТАЛПЫНЫВ

Бизин лакъырыбыз Магъачкъаладагъы музыка училищени бинасында юрюле. Филармониядагъы ишини кёплююне де къарамай Зарифа Абдуллаева яш наслу булан да гъакълашма, оланы билимлерин артдырма заман таба. Тюзюн айтгъанда, мен ярты толгъан кабинетлени гёрермен деп турал эдим. Тек янгылыш болгъанман. Училищеде студент яшав «къайнай, бокъурай». Гъар миююшонден дегенлей, тюрлю музыка алатланы согъулагъан макъамлары, йырлайгъан тавушлар чалына.

—Бизде пагъмулу яшлар кёпмю?—деп сорайман педагоггъя.

Ол тамаша бола:

—Озокъуда! Бизин яшлар оьте-сиз пагъмулу! Оыр даражадагъы музыкантлар, йыравлар болма къасткъыла. Биз оланы шо талпнывун якълама, кёмек этмеге къарайбыз. Бизин республикагъа мекенли, бажарывлу касбучулар етишмей. Бугюн, айрокъуда, оркестрларны артистлери, инчесаният школалары педагоглары бек гъажатлы!

Училищеде ишлейген педагоглар дагъыстан музыканы мердешлөрдин асырап сакъламакъ учун не заманын, не гючюн аямай чалышалар.

Музыкант, дирижёр, педагог Зарифа Абдуллаеваны иш гюно минутлагъа ерли пайлангъан.

—Сизин ялалағъан заманыгъызама боламы?

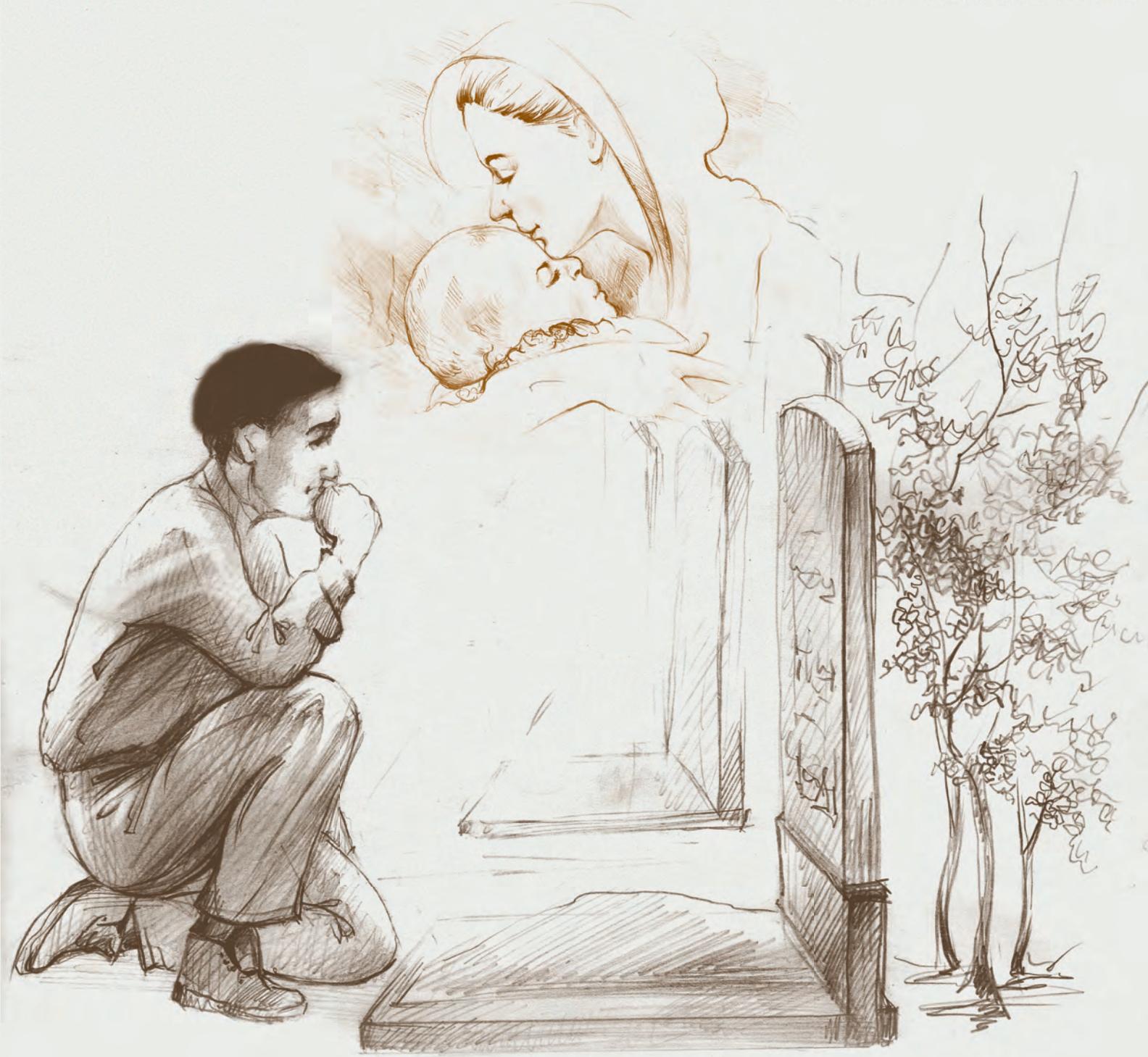
—Чакъ-чакъда, къайтып-къайтып дюнья классиклени Кафканы, Стрингбергни... асарларын охуйман. Гъар адам оъзюню ич дюньясына ювукъ асарлары танглай. Шо сени гъакъылынга гъакъыл къоша, билимлингни дазуларын генглешдире, янгы талпынывларынга азық берсе. Отпускамда бек исси тюгюл, адамлар аз болагъан ерлөгө бармагъа къарайман.

Зарифа Агъматовна оъзюню ич дюньясын кимге буса да ачма гъазир адам тюгюл экени гёрюнүп турал. Шо огъар оъзгелени таъсирине тюшмей оъзюн эркин күйде тутма, юрутме имканлыкъ берсе. Шолай хасият ким де буса да болмай.

Биз огъар наисип ёрайбыз...

Айшат ТАЖУДИНОВА

Геч менден, анам...

Арсен анасыны къабуруну уьстюнде олтуруп, гёзьяшларын токътатып болмай эди. Олар бүлдюр-бүлдюр болуп, ону юлюнмеген сакъалындан ергетюше эди. Ону юрегин пашман ойлар ва геч болгъан гъёкюннювлер къуршагъан эди. Нечакъытарланса да, юрек сызлавлар солкъ болмай

эди. Ол олтургъан еринден айрылып болмай сав гюнню анасыны къабуруну янында ойтгерди. Сын ташгъа дагъы сураты табылмай паспортундан алынгъаны салынгъан. Гъатта савболлашма заман болмады. Ол герти дюньялагъа бек хатири къалгъан күйде гетди, тек бир де уланына юрек дерт-

лерин, кантларын билдиремген, бетлемеген, авара этмеген. Арсен анасыны артдагъы, лап къыйын вакътилеринде, ону янында болма, якълама заман тапмай эди. О буса оъзюне яшама аз къалгъанын англап, алданокъ бары да затны гъайын этген эди. Гъатта уланында гечиталчыгъывлар, гъёкюннювлер

тувлунуп къалмас учун, ахырынчы кагъызында Арсенни ва ону ағылсун кёп сюегенни, биревге де хатири къалмагъанны язгъан эди. Арсенгеш кагъызыны анасыны къурдашы къолуна туттурду, тек ону булан сёйлемеге сюймеди.

...Анасыны бирден гетгенлиги Арсенни бекталчыкъырды ва бир мөгүлтни ичинде ону ойларын ва гыслерин алыштырды. Ол терен юхудан уянгъандай, оязюнью анасыны алдындағы айыбын толу күйде англады. Арадан бир ай ойтдю. Арсенгыслени ташывундан оязюне ер табып болмай эди.

... Яш заманлары эсге гелди. Атасы Арсенге беш йыл болағында гечинген. Ол ону гъакъында янғыз анасыны хабарларындан ва суратлардан биле эди. Анасы 25 йыл чагъында тул къалып, дагъы эрге бармагъан. Къатынгиши ят адам Арсенге атасы үйимик янашмажакъ, хатириң къалдыражакъ деп къоркъа эди.

... Эри оылген сонг Амина шо бары да йыллар янғыз яшы учун яшай эди. Школада дайым яхши гийинип юройген Арсен уборщицаны уланы деп, биревню де эсине гелмей эди. Уланын оыр даражада сакъламакъ ва оысдюрмекучун ону анасы учь ерде ишлей эди. Башгъа, авур буса да иш къаршы болуп къалса, шондан да къачмай эди. Юхугъа гүндө учь сагыт тюгюл къалмай эди. Арсенни гъар айтгъан-айтгъанын яшавгъа чыгъарма къарай эди. Огъар, гъатта, анасындан бир зат да тилеме тюшмей эди, ол ону «талараптарын» авзундан сёз чыкъгъанча англай эди.

Арсен къурдашыны янғы курткасын яда магнитофонун макътаса, анасы шоссагыят акъча да табып, уланы булан тюкенге яда базаргъа алгъасай эди.

Школадагъы жыйынлагъа да Амина уланы модгъа гёре ги-йинмеген анасындан уялар деген ой булан ювукъ къурдашы Зояны бакъдыра эди.

—Сен гъар заман школагъа мени бакъдырып туражакъымсан яда дагъы да ялгъан къардашланы табажакъымсан?—дей эди Зоя.

—Ёкъ, ёкъ, дагъы гезик оязюнью бир күйге гелтирип баражакъман. Бугюн буса не этсем де етишип болмайман.

—Учь ерде ишлей туруп сен нечик эбे-хырлы болуп боласан? Устьевюне, уюнгде къол булан гишилени опуракъларын жувасан, ашама заманынг болмай. Сени адамшавлу уистюнгегиймезатынг ёкъ, уланынгны шкафыны ичи буса опуракъдан толгъан. Бираз сама оязюнгю къызгъан. Сагъа къарамагъа да къоркъунчлу... Сен опуракъ жувагъан машин алажакъман деген эдинг. Не болду?...

Машинге деп жыйылгъан акъча ахырда негер харжлангъанын Арсен бек яхши биле эди. Бир гезик анасы терезеден таба уланы абзарда тенгилери булан ойнап турғынанын гёре. Уланъяшлар гезиги булан багъалы велосипедни гъайдайлар. Арсенге гезик етишгендө, аякъ машинни есиси дагъы ойнамасюймей велосипединуюн алып гетди. Анасы уланы хатири къалгъанлықъдан йылама турғынан эс эте. Артындағы гюн Амина опуракъ жувагъан машинге жыйылгъан акъчагъа Арсенге тап шолай велосипед сатып ала.

Арсенни школадагъы охуву онча да макътардай тюгюл эди. Амина оыр класларда уланына лап да сынавалу репетиторланы тута. Сонг оыр охув ожакъгъа да охума сала ва 5 йылнын узагъында ону зачётларыны ва экзаменлерини масъаласын оyz бойнуна алып юрой. Къазангъан акъчасыны бир пайы дарс беривчүлөгө гете. Тек Арсенни артагъан талараптарын яшавгъа чыгъармажа гюн сайын четим болма башлай.

Арсен институтнубидирди, тек касбусуна гёре ишлеме сюймеди. Анасы базарда ижарагъа алгъан контейнерде къурулуш материаллар сатма урунду. Башлап Арсенни

янғы ишине гёнгю бар эди. Анасы булан бирче складлагъа барып мал сыйлай эди, Интернетден таба ломайлап учуз багъасына сатагъанланы излей эди. Тек бара-бара ону сатывгъа байлавлу тергевю осаллаша. Бир ишлей, бир ишлемей. Амина борчлардан къутулмакъ учун оязю сатывну юрютмеге борчлу бола. Ишлер тюзеле ва эки йылдан уланына яхши машин ала. Ону дагъы мурады—Арсенге квартир алмакъ ва уйлендирмек.

—Арсенни уйлендиргендеги бираз сама ишлеме уйрет,—деп насыгъат бере эди къурдашы Зоя. —Яда ону къатынын да бойнунга миндирежекмисен? Арсен уллу эринчек, сен буса шулай турсанг узакъга бармажакъсан. Очусенсиз яйылып къалажакъ...

Амина гелинини оязюн тутагъан кююн, ойлашагъан къайдасын, хохайлыгъын биринчи ёлугъувдан тутуп ушатмады. Тек ол бир сёз буланда разисизлигин билдирмеди. Арсен шо къызыны сюегенин гёре эди. Балики, мен янғылыш боламандыр. Аллагъа буюрса, Диана ону инамлы ағылю чери болуп чыгъар деп ойлаша эди. Амина болажакъ гелинин илиякълы күйде къаршылады, арив ашлар гъазирледи, Дианагъа багъалы гёzel явлукъ савгъат этди.

Уланы къызызъашны уюнен узатып къайтгъанда, Амина оғъар тоон гюз айларда этмеге гёз алгъа тутгъынан билдирди.

—Биз гюз болгъанча къарама болмайбыз, анам. Диана яшгъа токътагъан, эки ай бола. Тойну болгъан чакъы тез этмеге герек. Ону ата- анасыны уистюнге артгъа салмай бугюн-тангала барма герек,—деди Арсен анасындан бир де тартынмай.

Диананы тийишли гыюметлер булан гелешип, Амина квартир булангъы масъаланы чечме урунду. Турагъан ери уйчев учунтыгъыс болажагъын англай эди. Анасындан къалгъан эки уйлук квартирина

эсги дачасын сатып, уллу квартиралды. Евроремонт этилген уйлелеге къарап сююне эди, жагыллени яшларына къарама кёмек этермен деген умут булан туралы.

—Шулай эркин квартириде биз гелишип бажаарбыз бугъай,—деп макътана эди ол Зоягъя. —Эки айрыча ашып, эки ванна, эки лоджия ва уйч балкон. Мен оъзюме лап гиччи уйиню сайладым. Олар мени эртенги ва ахшамгъы ашны вакътисинде гёрсе тюгюл, дагъы гёрме де гёрмежек. Мен уйде аз боламан.

Тек Аминаны бары да умутларына уллу тереклер авду, тамурлары къурууду. Ол бир гюн ишден гелгенде гелинини уланы булангъы лакъырын эшитип къоя. Арсен ону шо гюн янгы квартиргеге къарама гелтирген болгъан экен. Амина башлап лакъыр нени гъакъында юрюлегенин, неге Диана олай ачувлу сёйлейгенин англап болмады. Тынглап къарады...

—Негер сени ананг шу уллу квартирни сатып алгъан? Билмеймисен? Мен сагъа айттып боламан. Биз оъзомюрюбюздө онутюбунде янчылып, оъзю айтгъанны этип юрюгенни сюе. Мен обежитиде турма сюймеймен? Янгыз бир ёл бар—квартири эки квартирғе алышдырып, айрыча яшамакъ. Ананг булан шо гъакъда сёйле.

Арсен Диананы сёзлерине бек тамаша болду, огъар англатма къарады: анасы бир затгъа да къошулмажакъ, шолай адам тюгюл. Ондан къайры, мундагъы бары да зат аныныки чи. Ол оъз оъмюрю гече гюнүн бир этип ишлеп гелген. Неге ол гъали уланындан айрыча яшама герек? Яда беш уйиню ичинде тыгъыс болармы? Диана тынглама сюймеди ва эрге барма разилик берип алгъасагъынан англатды.

Амина бир зат да эшитмегендей болду. Бир нече гюнден буса, уланына сёз ёругъуна айтагъандай, олар булан бирчө турма сюймей-

генин ва янгыз яшап туражагъын билдири. Сонг къарт болгъанда, балики гёчермен. Гъалиге квартир тутуп яшажакъман деп къошду.

—Неге анам? Сен чи бизин булан яшама сюе эдинг, оъзюнге уй де айыргъансан,—деди Арсен.

—Сюе эдим. Гъали башгъачалай ойлашаман. Мени уьстюме къурдашларым, бир замангъы хоншуларым геле, къавгъа эте, гъаманда йимик узакъ олтуралар. Сиз буса янгы къошуулгъансыз. Сизге бир-бигизге уйренип битмеге тарыкъ, янгыз сизге тынч болажакъ.

—Тек бизин квартири биз кёп уллу, къонакълар да нени булан пуршав этежек? Арсен анында бирден болгъан алышынын себебин англамай туралы эди. Тек Амина гелинини сююнчюне байлавлу хиялларын алышдырмады.

Зоя къурдашыны хабарын эшитгенде бек ачувланды ва Арсенни уьстюне барып яхши күйде урушуп алмаса сюйдю. —Къутургъан къатынын ерине салсын. Салмай буса мен гелермен ону эбинден, —деди ол.

—Зойка оланы аралыкъларын бузма негер тарыкъдыр. Арсен Диананы сюе. Олар парахат яшагъанны сюемен. Аллагъ да гёрсетмесин айрылывну. Айрыча яшарман. Балики, Диананы ачувлугъу ону гъалиги гъалы булан байлавлудур, сонг тайып къалмакъ да бар.

—Огъар оъзюн шо гъалында эрге алагъанына пысып, сююн оптурма тарыкъ эди. Алда олайланы артына тебип къувалай эди. Ону токсикозу адамлагъа къаршы бакъмай, ашгъа бакъса?! Сени орнунгда мен ону кёп ареклеге бакъдыражакъ эдим. Сен шонча да авлия экенингни билмей эдим!

Амина жагыллелеге уллу той этди. Гелинни алтындан ва бриллиантдан толгъан чемоданына, гъатта, Диананы бай къардашлары да сукъланар эди.

Амина башлап гелини булангъы аралыкълар тюзелер деп умут эте

эди. Тек Диана шону сюймейгенине гюн сайын тюшюнэ эди.

Айрыча яшама башласа да, гелинни талаплары ва ёнкюлери токъталмады. Тойдан сонг бир ай да гетмейли, къайнанасыны бизнеси эрини толу ихтиярында болма герек деп тутду. Сайки, Арсенге оъзюн юшучагъында анына ишлемеге ошамай ва эрини гъали болгъанча оъз бизнеси ёкъ экенин къардашларына айтма уяла.

—Сени ойларынгны англамайман,—дей эди Арсен. —Мен анамны биргине-бир яшыман, оъзге варислери ёкъ. Бизнес кимни атына язылгъаны не башгъадыр? Шо ишни нечакъы аварасы бар: гъисап беривлер, налоглар, юз тюрлю документлер... Анамны шолардан яхши англаву бар. Мен буса башымны инжитме сюймеймен.

Тама-тама таш да чартлар дегенлей, ахырда Арсен анындан оъзюнен пай чыгъаргъаны тилей.

Амина негер бирден уланы шолай къарап гъа гелгенине тамаша бола. Сонг англай: къайтып шо Диана.

—Уланы шо ёнкю къатынгишиде не зат тапгъан экен деп чакъчакъда ойлаша эди. Жагыллдерде къонакълай бола туруп да эс эте эди. Диана эрини анына гюромет этмейгенден къайры, ону оъзге кемчиликлери де хычы йимик кёп эди. Ол агълю яшавгъа гъазир тюгюл экени, ожакъыны юрютүп, аш гъазирлеп бажармайгъаны гёрюнүп туралы эди. Къайнанасына ачувлу сёйлеген йимик, ерине де тап шолай янаша эди. Гъатта адамлар бар ерде гъонкъалары чыгъып, къычыр, акъыр этмеге бола. Амина ону бир затлагъа уйретме къараса да, шо да къавгъа, эришив булан бите эди. Амина бары да бизнесни уланына яздырса да, ишин узата эди. Къазангъан акъасын жагыллелеге берип, оъзю буса пенсиясына яшай эди.

(Арты гелеген номерде)

ЭЛЬМИРА ИБРАГЫМОВА

Белгили алим, педагог, журналист ва таржумачы, филология илмуланы кандидаты, Дагъыстанны маданиятыны ат къазангъан къуллукъчусу Роза Эльдарова булан яшавуну, ишини, илму яратывчулугъуну гъакъында лакъыр этебиз.

Роза ЭЛЬДАРОВА:

«ГЕТГЕН ВА ГЕЛЕЖЕК ЗАМАНЛАНЫ БАЙЛАВЛУГЪУ УЪЗЮЛЕ»

БИРДЕН ДАВ БАШЛАНДЫ...

—1940-нчы йылны лап сувукъ айында тувгъанман. Лакларда ва оъзге дагъыстан халкъларда да янгы яш тапгъан къатын баласы булан башлапгъы 40 гюон анасында туррагъан адат бар,—деп хабарлай Роза Гъажиевна.—Шолай анама да эрин къоуп ата юртуна къайтма тюшген. Атам Гъажи Мусиев лак эргишилени кёбюсюй имик, къалайчины касбусун танглагъан эди. Ол йыракъ Куйбышевде, гъалиги Самараада ишлей эди.

Анам юртуна етишмеген ва мени Магъачкъалада тапгъан. Шо гъакъдаатамны къардашы, филолог, бир нече китапны автору Жарият Ханова билген. Ол анамны больнициагъа гёрмеге гелген. Сонг арба да тутуп, Лак районгъа бакъдыргъан. Язбашда анам мени де алтып эрини янына Куйбышевге къайта.

—Шо заманларда бирден дав башлана. Мени де давну яшларыны сыйдымасына къошма ярай. Бизин асерлер гюн сайын артгъа тартыла эди. Анам Дагъыстангъа къайтмагъа сюйдю. Атам къаршы эди. Ол дав агъвалатлар оъзюн агълюсюндөн даймге айырма болагъанын англий эди. Шолай болуп да токтатды. Онугъакъында 1941-нчи йылдан тутуп бир хабар да ёкъ эди.

Анам айтагъан күйде, башлап биз Аштархангъа етишдик. Сонг Къызыларгъа гелдик. Онда улланам Загыидатны эркъардашлары тура

эди. Ёлда магъа къызамукъ къабунгъан эди. Къонакъчыл, къардаш уйлерде мени сав этдилер ва ата юртума эсен-аман етишдим. Яш йылларым онда оътген.

Роза Гъажиевна айтагъангъа гёре, дав йыллар ону онча яхши эсинде къалмагъан. Тек анасы ва улланасы колхозда ишлейген кююн унутмагъан. Артда Кумухда кийизни басагъан артель ачылды. Артелде кийиз этиклеге ошагъан исси чораплар тигиле эди. «Бары да зат-фронт учун, бары да зат-Устьюнлюк учун!»—деген сёзлер янгыз чакъырыв тюгюл эди. Бизин халкъ гечесин-гюнүн бир этип, шону булан яшагъан.

—Билемисиз, Кумухда давдан алда да ярыкълар бар эди. Гиччи ерли гидростанция ишлей эди. Тек нече де осал ярыкъ бере эди. Айрокъда къышда оъзен бузлап къалса, адамлагъа гечелер майчыракълар якъмагъа тюштээ эди.

Давдан сонг Роза школагъа бара. Онда оъзлерден къайры, яшлар уюнде сакъланагъан уланлар ва къызлар да охуй болгъан. Оланы тарыкъ-герек булан толу күйде пачалыкъ таъмин этген. Шо саялы бизден къолай да гийине, таман чакты ашамагъа аши да болгъан. Олар герти школа форманы ва пальтоланы гийип юрюген. Шо заманлар уланъяшланы устьюнде шалбар ва пиджак бола эди. Къызлар непти тюсдеги капотлар ва алдырыкълар булан юрой эди.

Чачларына акъ бантлар байланы эди. Биз буса уллудардан къалгъан эсги затланы гие эдик. Аякъларыбызда да дайм резин галошлар бола эди. Оланы каникулланы вакътисинде ял алма пионер лагерлеге ийбере эди. Биз гъаманда имик, уй, абзар къуллукъ булан долана эдик. Янгыз бешлеге охуйгъан Розаны аталары давда къалгъан яшлагъа байрамлагъа савгъатлар берип, оъзюн тергесвюз къоягъанына бек хатири къала болгъан. Атасындан бир хабар да ёкъ саялы, Роза ва ону анасы пачалыкъны янындан бир кёмекни де алмай болгъан.

—Атам давда болгъанын мен билмеймен. Къарагъанда, ол белгисиз тас болгъан. Ону гъакъында бир зат да табып болмадыкъ. Шо саялы давдан сонггүй йыллар биревге де умут этмей, баш чарабызын гёрме борчлу эдик,—деп мюкюр бола Роза Гъажиевна.

«ШКОЛА ЯШЛАГЪА ТЕРЕН ВА ТОЛУ БИЛИМЛЕНИ БЕРМЕГЕ ГЕРЕК»

Ожагъындагытарчыкълыкъта да къарамай, Роза школаны алтын медалгъа охуп битдире. О заманларда бешлеге битдиргендени оър охув ожакълагъа экзаменлерсиз къабул эте эди. Тек ажжалгъаталав имик, Роза школаны битдирген йыл бютюн уълкеде янгы указ чыгъя. Шогъар гёре, медалистлеге де оъзгелер имик, экзаменлерден оътмеге герек.

—Экзаменлерден мен оътдюм. Школабызда муаллимлер ёкъ саялы 6-нчы класдан сонг инглистилден дарслар юрютюлмейгенине де къарамай, шо экзаменден де яхши къыймат алдым. Пединститутту тарихи-филология факультетине тюшдюм. О замангъы ректору А. Абиловну гъаракаты булан 1957-

нчи йылда институт университетге айланды. Факультетибиз Дахадаевни атындагы орамда ерлешгенэди.

Р. Элдарова бугюн де оъзюню дарс беривчөлөрин уллу гьюрмет булан эсгелал. Айрокъдабырынгы славян тилни сырларына тюшюнме кёмек этген Б. И. Скупскийни унутмай (сөз ёргүзүн айтгъанда, Роза оъзюню диплом ишин де эсги славян тилге багъышлагъан).

ЯШАВ...КЫСМАТ...ИШ...

—Университетни битдирген сонг аспирантурагъа тюшме сойген эдим. Тек харж якъдан имканлыкъ ёкъ эди. Районгъа къайтдым. Мени Къара деген юртгъа бакъырдылар. 8 йыллыкъ школада орус тилден ва адабиятдан даслар юрюте эдим.

Эки йыл анадаш районунда ишлеп, Роза Мусиева оъзю булан бирче охугъан Ибрагым Элдаровгъа эрге бара ва ону булан эрини ата юрту Гумбет райондагы Аргванигэ гёче.

Тюзюн айтгъанда, Роза Гъажиевна оъзюню ағылю яшавуну гъакъында хабарлама соймей. Эри хатабалагъа тюшюп, бираягъын тас эте. Сакъат болса да, ругъдан тюшмей ағылюсюне болагъан кёмегин этме къарай.

—90-нчы пасат йылларда айрокъда къыйын болду. 1993-нчюй йылда уланларыбызын уллусун тас этдик. Ол мединиститутну битдирип, тиш врач болма гъазирлене эди. Арадан бир йыл оътиоп, шо къайгъыны гётепирип болмай Ибрагым дегечинди. Яшав гъар заман биз къаравуллайгъан, умут этеген күйде болмай экен. Орта ва гиччи уланларыбыз асгер борчун кютюп, оър билим алгъанлар. Гъали Юсупну уланы уллатасыны аты къюлгъан Ибрагым оъсюп турла. Шо мени инг уллу—яшав сюончюм.

Биз лакъыр этип турагъанда, улланасын гёрмеге Ибрагым гелди. Посагъадан таба къычырып салам берди ва уллу бабасына исси пирожкилер гелтиргенин билдириди. Сонг биз олтургъан уйге гирип гелгенде уялып гетди.

—Айт чы, мени Ибрагимим къайсы миллетден деп эсинге геле?

Эки де уллаталары—аварлар, бир улланасы—къумукъ, бирдагъысы—лак. Оъзю буса гёzel даргили кызыны алгъан. Оланы да ювукъ арада яшларын гёрермен деп умут этемен,—деп иржая Роза Элдарова ва мени торуну булан таныш эте.

Роза Гъажиевна уланын ва эрин тас этгенде, ону яшавгъа къайтаргъан иши болуп токътады. Ол оъзюню бир замангъы билим ожагъына къайтып, 1968-нчи йылдан тутуп ДГУ- да дарслар берип гелген. О заманларда ону сююмлю дарс беривчөлери де чалышывун узатып турал эди.

—25 йыл филология факультетни гъар тюрлю кафедраларында орус тилден лекциялар охуп турдудум. Сонг лак ва табасаран бёлюклөр ачылгъанда, дагъыстан тиллени кафедрасына чыкъым. Шонда кандидатлыкъ ишимни де якъладым. Ана тилден охув программаланы, китапланы гъазирлеме тарыкъ эди. Озокъда, бары да муратларымны яшавгъа чыгъармагъа бажарылмады.

ГЕРТИ ТАРЖУМА—ОРТАКЪ ЯРАТЫВЧУЛУКЪ

—Таржума мени ишимни онча кёп янын алмай. Гъалиги электрон технологияланы ва янгы терминлени орус тилден ана тиллеге гёчюрмекни ағыамияты айрокъда бек арта.

Тюзюн айтгъанда, таржуманы сан яны гъакъда, ону оригиналын гёрмейли, къыймат берме къыйын. Герти таржума—ортакъ яратывчулукъ. Шо саялы журнallарда дагъыстан тиллерден орус тилге

гёчюрүлген асарлар онча кепиме гелмей. Муна къарагызы, авар тилден гёчюрүлген деп язылгъан. Таржумачы буса авар тилни билме де билмей. Нечик аварчадан гёчюрөв бола? Шо саялы шолай таржумалағы мени инамлыгъым ёкъ.

Таржума—шо да бир илму. Ону сырларына тюшюнмек учун, белгили алим, филология илмуланы доктору, профессор Алигъажи Абдуллаевни китапларын охуп чыкъмакъны таклиф этемен,—деп хабарлай Роза Гъажиевна.

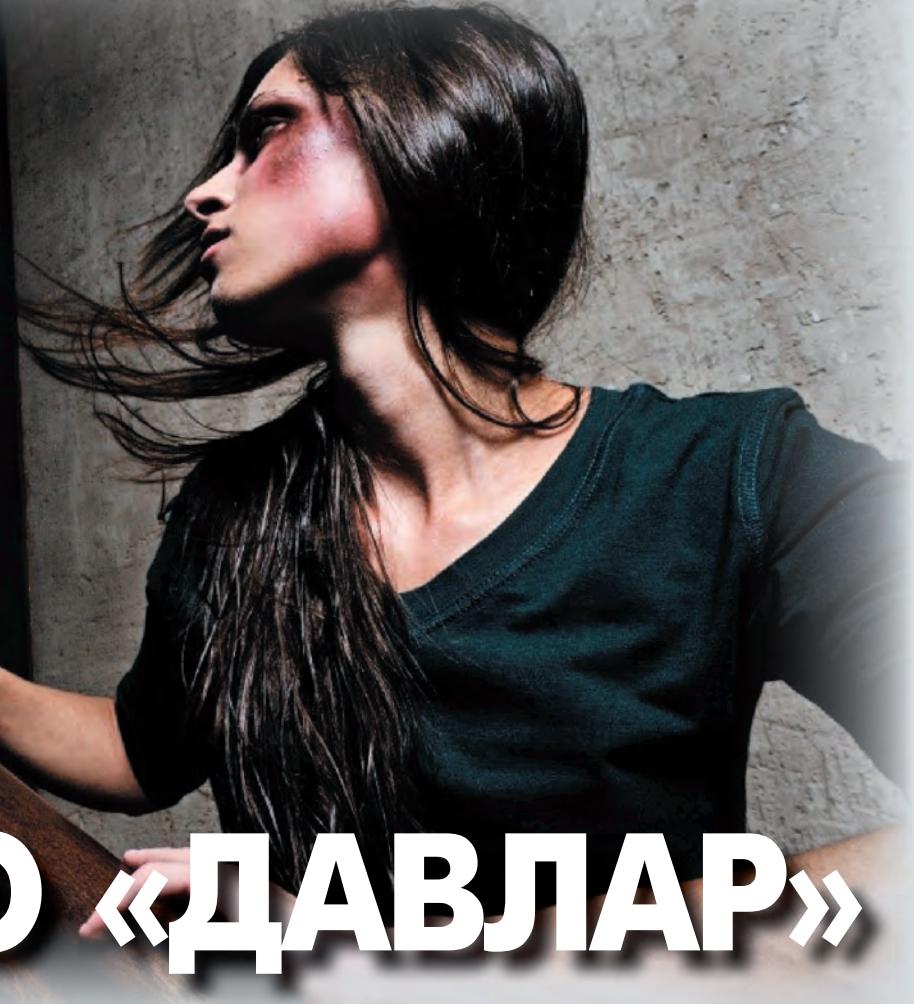
Ол токъташдырагъан күйде, гъалиги заманда бизин республикада яшайгъанланы кёбюсю эки тилни биле. Ана тилинде жанлы күйде сёйлеп, язып болагъанлар гюн сайын аз бола бара. Шолай гетген ва гележекни арасындагы байлавлукълар уъзюле,—деп кюстюне Роза Элдарова.

Бизин Р.Элдарова булангъы лакъырыбыз хыйлы заман узатылып турду. Роза Гъажиевна пагъмулу, ана тилин бек абурлайгъан, сюеген, къайсы къыйынлыкъдан да оътиоп болагъан, оъзюндөн уългю алардай тизив адам экенине мекенли тюшюндюм.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Р.С. Мен лакъырлашывгъа гъазирленетуруп, ДГУ-нусайтына гирген эдим. Студентлер оъзлени дарс беривчөлөрини гъакъында сесленеген, къыймат береген бетинде Роза Элтарданы фамилиясыны къаршысында: «Инг де тавакаллы дарс беривчюбöz. Бек гьюрмет этемен!»—деп язылгъан.

АГЬЛЮ «ДАВЛАР»

Агълю аралыкъланы гъакъындагъы закон 2017-нчи йылда гючге гирген. Шону булан Россияны Уголовный кодексини 116-нчы статьясына алышынывлар этилген.

Законда «тёбелев, токъалав» деген сёзлеге биринчилей англатывлар бериле. Эгер де адамны савлугъуна уллу зарал болмагъан буса, яда заралланып азарханагъа тюшмеген буса, шону «токъалавгъа» гъисаплайлар.

У головный кодексге этилген алышынывлар оъзю Пачалыкъ Думада йимик, жамиятны арасында да тюрлю-тюрлю сесленивлені түвдурду. Бирлери, гъатта, закон адамгъа урма ихтияр бере деп санайлар. Башгъалары терсине янгы закон агълюлерде гючню къоллавдан сакълар деп гъисап эте. Энниден сонг ювукъ адамына – къатынына, яшларына, если ата-анасына къол гёттерген

эргиши административ якъдан такъсырланажакъ. Башлап огъар къоду тёлемеге тюшежек яда 15 суткагъа жамият ишлеге къуршалажакъ. Тек, шо да таъсир этмесе, токъалавлар узатылса, айыплы адамгъа уголовный ишачылажакъ.

Тюзюн айтгъанда, шо закон оъзюнью гъар тюрлю мердешлери, адатлары булангъы Дағыстанда ишлөжине шеклик тувулунна. Ата, эр, эркъардаш-адатлы күйде агъ-

люню башчысы гъисаплана. Мен бизин мердешлени якъчысыман, эгер де шолар къатынгишини яшавун ва ихтиярларын къоруй буса ва аналыкъгъа, яшлыкъгъа, ожакъдагъы гелишликке зарал гелтиреген адатланы бүос-бүтөнлөй къабул этмеймен.

Журналда ишлеме башла-
Гъян биринчи йылларымда
бизге ожакъларында тувулунгъан

бир-бир четим масъалаланы чечмеге кёмек тилеп гелеген къатынлар бола эди. Эришивлер аслу гъалда айрылывдан сонг мал-матагыны пайлавну яда яшлар ким булан къалагъанны айланасында юрюле эди. Эр-къатынны арасындагы «сёз оьчешив» ахырда ябушув токъалашибу булан бите эди. Билмеймен, бизин маслагъатчы гъара катыбызын пайдасы болдуму яда болмадымы, амма оланы янгыдан гелип бир де гёрмегенмен. Балики, гъакъыллы Фазу Гъамзатовна Алиеваны насиғатлары олагъа таъсир этмей къоймагъандыр.

Тек яшавда башгъа гъаллагъа да къаршы болма тюшген...

Биргезик гече вакъти эрим вагич-

гечелер оланы квартиринден йылайгъан тавушланы, эришивлени эшитмен деп айта бола эди...

Биз буса оъз ишлерибиз булан долана туруп, къаршыбыздагы квартирден бир затны да эшитмей эдик...

Къатынгишини эшикни алдында яйлгъан гиччи халчадан тургъузуп, квартирибизге гийирдик. Эрим милицияны чактырма сюйдю, тек Гъава къаршы чыкъды... Ол бугунгю ишни гъакъында бирев де билгенни сюймей эди. «Къызылм оъсе, къайдагы хабарлар яылажакъ. Ёкъ, мен чёпню уйден къыргъа чыгъарма сюймеймен»,—деди ол.

Эри биринчилей оъзюне къол гёттергени, къачан шо башлан-

къурдашыны уланы. Тюзю, ол ону армиядан сонг 25 йыллар сама гёрмей тургъан. Гъали кимдир, не затдыр деп ахтарып авара да болмагъан. Къурдашы: «Мени уланным бар, сени къызынг. Гел оланы къошайыкъ!»—дегенде, шоссагъат разилигин берген.

Не Рашиитни мен, не о мени ушатмадыкъ. Тек магъа разилешмек учун атамны актыр-кызырывлары да таманлыкъ этди. Сайки, гиччи кызызардашымны гелешмеге заманы етишип тура, мен буса 20 йыл чагъымда гъали де оланы елкесине минип токътагъанман. Рашиитте буса атасы бир затсыз уюнден къувалап чыгъаарман деп къоркъув берген...

Россияны ич ишлиер министерлиги билдиреген күйде, авур жинаятчылыкъланы 40 проценти, гъар 11-нчи адам оылтурюв агълюлерде бола. 2015-нчи йылны январындан 2016-нчи йылны сентябр айына ерли уылкеде 19 минг адам оылтурюлген. 1700-нде жинаятчы ва ону къурбаны ювукъ адамлар болуп чыкъгъан. Агълю «давларда» 5239 къатынгиши ва 56 яши оълюп гетген.

чи яшларым булан къонакълыкъдан геле эдик. Лифт ишлемей эди, шо саялы канзилерден оыренме тюшдю. Эшик алдыбызгъа ювукъ болгъанда алдында чырмалып ятып улуйгъан бир затны эс этдим. Гёзлерим осал гёргени саялы, арекден хоншуларыбызын ити деп ойлашдым.

—Къувала шону,—дедим эриме. Ол эшиклирибизге ювукъ болуп къарагъанда магъа бурулуп : «Бу чу Гъава!»—деди. Гъава хоншуларыбызын уланларыны уллусуна эрге гелгени бир нече йыл бола эди. Бек саламат, тавушу чыкъмайгъан, ят гёзлеге артыкъ гёрюнмес сюймейген жагыл къатынгиши... Агълюню башчысы бизден хыйлы уллу эди, хоншулар булан онча аралыкъ юрютмей эди. Ёлукъгъанда салам-калам деп, умууми сёзлөр булан къутула эдик. Ойрде турагъан хоншу къатын чы

гъаны онча эсинде къалмагъан. Къатынгиши сёзлени юта туруп, бетин къолуну аялары булан ябып сююнчюз яшавуну гъакъында хабарлама башлады.

—Мен гиччиiden берли гъар-бир затдан тартынагъан, къоркъагъан уялчан къызъяш эдим. Балики, шо атам-анам чакъ-чакъда эришегенлигинден болгъан буса да ярай. Оланы къавгъасына, гъатта, хоншуларыбыз чаба геле эди. Тек атам анама уруп бир керен тюгюл гёрмегенмен. Анам шо мюгълетде буюгъуп, ерге йыгъылып къалды...

Сонг анамны, атамны янындан дос-къардаш жыйылды, олагъа ярашып къалмагъа тиледи. Олар айрылмаса да, анам ону оылгенче гечмегендир деп эсиме геле.

Анам мени гележегим учун къийналатуруп оълюп гетди. Эрни магъа атам тапды. Рашиит ону асгер

Къайнатымны башлап бай ожакъдан къызын аламан деп эсine геле болгъан. Сонг мен мадарлы агълюден тюгюл экенимни англакъанда къуру шону бетлеп турду. Сайки, мени атам ону алдатгъан.

Къайнатам агълюсюндеги барысына да илиякъызыз күйде янаша. Бизге айрычайшама ихтияр бермей. Рашиит тойдан сонг заочный бёлүкгө чыкъмагъа борчлу этди ва таныш-билишинден таба ГАИ-ге ишге салды. Ондагъы иш не иш экенин билесиз. Магъа да охувну гъакъында унутмагъа тюшдю.

—Сен гелинсен. Сен бары да заттъа къарамагъа, етишмеге, низам, тазалыкъ болдурмагъа борчлусан,—деди къайнанам. Бары да уйй-абзар къуллукъ мени башыма тюшдю...

Эримни атасыны йимик бек гъонкъа хасияты бар. Ону, къайын-къызыларымны бетлевлерини арты-

АГЬАМИЯТЛЫ МАСЪАЛА

алды болмай эди. Яш тувгъанда, юхусуз гечелер башланды. Мен бир гезик анама кантэтме къарадым. Ол къысмат бизге къатынлагъа шолай буюргъан деп къойду.

«Ожагъындагы гъалны биревге де хабарлама, къайынкъызыларынгы да англама къара. Эрге баргъанда оланы да тап шолай яшав къара-вулларажакъ. Мени атанг булангъы яшавум эсингдеми? Дос- къардаш гъали де башыбызны сёйлей ва айып эте»,—деди анам.

Къышгъа ювукъ бола туруп мен Рашииттеюобузгъасавгъатэтилген акъчагъа оъзюме исси пальто алма сюегенимни айтдым.

—Болмас!—деп къычырды ол. —Атангны ожагъында турагъанда алмагъа тарыкъ эди. Мунда буса мен изну бермей туруп бир кепекни де харжлама ихтиярынг ёкъ.

—Мен разисизлигимни айтма къарадым. Сайки, шо къалым акъча, нечик де харжлама ихтиярым бар...

Муна шо заман ол магъа бириң чилей къоль гёттерди...
Эгер де мени бираз тавакаллы хасиятим болгъан эди буса, жыйылыштоссагъатчыгъып гетер эдим... Тек эрим гечмекни тилеме башлады, дагъы шолай болмажакъ ва тангала пальто алма барабыз деди. Анамны сёзлери эсиме гелип, мен ону гечдим.

Рашиитни прокурор болмагъа

умуту бар эди. Мен буса врачны касбусун тангламагъа бекгъасирет эдим. Гъатта больницаца санитарка болуп аз-кёп буса да ишледим. Тек не ол, не мен башлап вузгъа тюшюп болмадыкъ. Кёп акъча тарыкъ эди.

—Болгъаны болар бугъай, шо-суз да яшарбыз деп ойлашдым. Эрим эрте-геч институтту битдирип яхши ишге чыгъар, балики, аралыкъларыбыз да къолайлашар, исир, мен де институтгъа яда коллежге тюшме боларман. Билгей эдим мен о заман мени гележекде не къаравуллайгъанны...

Рашиит гечеги дежурстволардан юхудан тоймай, ахшамты дарсланы къутгъарма башлады. Башлап бир сессиясын йырды, сонг бирдагысын. Атасы ондан бары да акъчасын чыгъарып ала эди. Шо саялы зачётларын ва экзаменлерин акъча берип буса да къутулуп болмай эди. Бир йылдан ону охувдан къуваладылар. Ағыл любоздеги гъал дагъы да бузукъ болду. Рашиит, огъар къошуулуп къайнанам да гъар-бир зат саялы илине эди.

Тек къайысы чыдамлыкъыны да ахыры бола. Къайынкъызым эри оъзюне алтын юзюк алмагъан деп, эки де яши булан атасыны ожагъына къайтгъанда шо лап артдагъы тамчы болуп токътады.

—Не айтайым?! —Гъава оъзюнден

пашман ойланы къувалайгъандай башын силлей

—Шо зат саялы гетди,—деп тамаша болдум мен. —Яшлар не болажакъ? Ол яман ата тюгюл, сагъа да яхши янаша. —Бир яман янашып къарасын гъали, мен атама да, Рашиитте де айтсан, олар ону пата-пурхун чыгаражакъ,—деди олачувлукюйде.

«Балики, магъа да атама кантэтмеге тюшедир»,—деп авзумдан чыгъып гетди. «Сен кимсен? Сени атанг кимдир?»—деп лакъыргъа къайнанам сугъулду. «Кантэтежек шу зат! Бир этип къара! Шоссагъат учуп чыгъарып аларбыз. —Ата,—деп къычырды олэрине. --Къара гъали шу кюц бизге къоркъувлар бермеге къарай...»

—Къайнатам алгъасавлу гелип бетиме урду. Огъаркъайынкъызым да, къайнанам да къошуулду. Мен чабып подъездге чыкъым. Хоншуларым йылайгъанымны гёрмесин деп барып къаранғы болгъанча гаражланы артында яшынып турдum. Мен къайтгъанда эшиклени эрим ачды. Ол бек эсирген эди. Рашиит мени чачларымдан тутуп, уюню ичине сюйреп гийирип, токъалама башлады, сонг эшиклени ачып: «Лагъ бол шундан! Къайда айлангъан бусанг, шонда бар!»—теберип чыгъарды. Нечакты эшиклеге къагъа турсам да, бирев де ачмады. Мен бек къавшалым, ушюндюм, къарагъанда, халчада олтурup юхлап къалгъанман...

—Шондан сонг да сен оланы устьюнден арза этме сюймеймисен?—деп бек тамаша болдум.

—Арза этмежекмен. Бирев демени англамажакъ. Бары да айыпны магъа салажакълар. Анасы йимик зат деп чыгъажакълар. Сонг менден таба къызыма да шолай багъа берме къаражакъ. Сизге дөтилемен, ярай буса биревге де айтмагъыз...

Танг болгъанча гъаран чыдап, Гъава бизден чыкъды ва чыдамлы күйде оъзюн бирев де къаравулламайгъан квартириини эшигини алдында токътады...

Ажа АБДУРАГЬМАНОВА

«Табиатны төзлери булан къарайман»

Алдындағы гюн журналны редакциясына авторлукъ фильмлени «Оъзден» деген агентлигини директору Магъамматбек Салтинский гелген эди. Ол бизин Р. Гъамзатовну атындағы милли китапханада оътгерилеген янғы сурат выставкағъа чакъырды. «Сизге табиатны төзлери булан къарайман» деген аты булангъы выставканы автору—оъзбашына сурат этмеге уйренген художник Патимат Омарова. Ол Лаваша районну Насгент деген юртунда яшай. Выставканы аты тергевибюзню тартды ва биз ону автору булан таныш болмагъа токъташдыкъ.

Kитапхананы уллу фойесинде хыйлы белгили дагъыстанлылар жайылған. Оланы арасында выставканы оътгеривню бары да къурум масъалаларын оъз бойнуна алгъян М. Салтинскийни, китапхананы башчысыны заместители Амирхан Магъамматовну, айтылғъян художник Шапи Рабадановну, алим-ахтарывчу Мариям Чалабованы, Олимпия оюнланы ортакъчысы, спортну халқъара устасы Нюргаммат Шанавазовну, шаир Аминат Абдурашитованы, композитор ва музыкант Хан Башировну ва кёп оъзгелерин эс этемен. Олар гъариси чыгъып сёйледи ва Патиматны биринчи выставкасы булан гъакъ юрекден къутлады. Музыканы профессору Тагыр Курачев буса Патимат учун дарги тилде йырлады.

Патиматны анадаш районунда танымайғъанлар, ону яратывчулугъуна гыюрмет этмейгенлер кёп аздыр. Дос-къардаш, авул-хоншу барысы да дегенлей, оъзлени уй-

леринде де Патимат этген суратлар илинип болгъанны сюе.

Выставканы автору жайылгъанлар оъзюне этген тергевден, ишине береген оър къыйматдан уялагъандай йимик гёрюне. Ол саламатлыкүйде иржаятуруп, гюл байламланы, къутлавланы къабул эте ва баракалласын билдире.

Патимат англатгъан күйде, ол сурат этмеге бирден башлагъан, бирев де ону уйретмеген. Выставкада гёrsетилеген ишлени де ол артдагъы бир- эки йылны ичинде этген.

—Къарагъанда, шомагъа атамдан гелген «аврув» буса да ярай. Ол агъачда тизив оювлар, накъышлар эте. Ону ишлерин Дагъыстандан хыйлы ареклерде де таныйлар. Мени атамгерти уста. Школадагъы там газетлени, гъар тюрлю плакатланы мен онгара эдим,—деп иржая Патимат.—Тек мен бир де художник боларман деп ойлашмай эдим...

Патиматны исбайлыгъы ва саламатлыгъы оъзю булан бир класда

охуйгъан уланны юрегин елей. Ол школаны битдиргенде, узакъ да къалмай уста Ибрагым къызын сюйгенине эрге бере. Эки де якъны ата-анасы жагъилени насибине къарап сюоне... Тек къысмат не буюргъанын биле болгъай эдик... Тоюндан сонг бир йыл да оътмейли, эри авур ёл хатабалагъы тюше. Врачлар нечакъы къаст этсе де, ону оълюмден къутгъарып болмайлар. Арадан бир нече гюн оътиоп тувгъан уланын да атасына гёrmеге наисип болмай. Патимат учун чыдамлыкъны ва чыныгъывну йыллары башланы.

Патимат дагъы эрге бармажакъман, къалгъан оъмюрюмню Алла-гъя къуллукъ этивге, авлетимни тарбиялавгъа багъышлажакъман деп къатты күйде токъташа. Шо заман ингалдын сыйлы Къуранны охума уйренметарыкъ деген ойгъя геле. Бир нече йылдан ол Къуранны онча да яхши охуй, юртлулары оъзлени яшларын да уйретгенни сююп тилейлер.

Женщина Дагестана

На кумыкском языке

Учредитель:

Министерство информатизации, связи и массовых коммуникаций РД.

Главный редактор

Н. М. КЕРИМОВА
e-mail: J-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора
А. Ю. АБДУРАХМАНОВА,
e-mail: delia25@mail.ru

ответственный секретарь
С. Х. БУЛГАЕВА

редактор русского выпуска
Г. Х. АСАДУЛАЕВА

редактор аварского выпуска
Б. Ш. МУХИДИНОВА
bahu4y@mail.ru

редактор даргинского выпуска
П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска
П. Х. ХАЙБУЛЛАЕВА

редактор лезгинского выпуска
Н. Н. ИБРАГИМОВА
e-mail: shikhnabieva1981@mail.ru

редактор лакского выпуска
З. Т. АБДУРАХМАНОВА

редактор табасаранского выпуска
С. М. ИСРАИЛОВА

Корреспонденты:
Э. ИБРАГИМОВА,
А. ТАЖУДИНОВА,
В. РАТЕНКОВА.

Заведующий редакцией
С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор
Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,
e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:
367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1^а.
e-mail: j-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:
ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

Телефоны редакции:
65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.
Официальный сайт журнала «Женщина Дагестана»: женщинарадагестана.рф

Сдано в набор 17.03.2020.
Подписано в печать 27.03.2020.
Формат бумаги 60 x 84¹/₈.
Объем: 5,5 печ. л.
Заказ № 0303. Тираж (3315)583 экз.
Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г. Выходит на аварском, даргинском, кумыкском, лакском, лезгинском, русском, табасаранском языках один раз вдвамесяца. Свидетельство о регистрации СМИ ПИ № ТУ05-00429 выдано Управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Республике Дагестан.

На обложке:

I – Памятник «Скорбящая мать», г. Дербент; III – работа П. Омаровой.

Ол бютюн яшавун сыйлы китапны аялтарына гёре къура гелген. Къаныгъывлу иш, рагьмулукъ, эдеплик, адиллик Патиматны яшавуну кюрчю ташлары болуп токтагъян.

Йыллар оьте... Уйлер къурулгъян, уланы намуслу адам болуп оьсген, мекенли аякъгъа тургъян, яхши къазана... Талчыкъма бир себеп де ёкъ йимик... Тек адам янгыз азыкъ учун яшамай чы. Патимат юрги булан оьзюне не зат буса да, бир зат етишмейгенин гъис эти шо оьзюню савлугъуну гъалы булан байлавлу сама тюгюлмю экен деп ойлаша.

Шо вакътилерде Санкт-Петербургдан ону къурдаши геле. Олар школада охуйгъанда, там газетлени бирче онгара эди. Къурдаши ону юрек гъалеклерি савлукъ булан тюгюл, ич, ругъ гъалы булан байлавлу экенине инандыра ва чебер сурат этивге урунмакъны таклиф эти...

Патимат живописге бир заманлыкъ, уьстденсув ишге йимик янашма ярамайгъанни яхши англай эди. Сурат этив, дагъы янларын эсгермегенде, инсандан уллу жаваплылыкъны да талап эти. Тек къурдаши къайпанмай эди. «Сурат этегенлени барысыны да уллу пагъмусу бар деп эсинге гелмесин. Къолунга кистни де алыш, таза кагъызын алдында олтургъанда, шо сени ишинг экенин шоссагъат англажакъсан», –дей эди ол.

Патимат къурдаши айтгъанни эти. Акварель сырланы сатып ала. Биринчи боявларындан, гъызларындан тутуп оьзюню дюньягъа айтма чакъы заты барны англай ва шонунечикетишдирметюшегенинде биле.

Къалкъыларында уллу къар папахлар гёрюнеген гиччи юрт, алтын тюсде къувлуйгъан будай тарлавлар, ябушгъанни чечек ачгъан вакътиси, учма турагъан къара-къушгъа парх береген ярлар, сюзюк суву булангъы тав булакълар ону суратларында оьзюню оьзтёрече яшаву булан яшай. Гъайран табиат гёз алдынга гелип токттай, гъатта, тавушланы гъис этесен. Айлананга башгъа гёзден къарама борчлу эти. Шо булакъланы, орманланы, тавла-

ны бек асырап, аявлап сакълама тюшегенни эсинге сала. Оьзюню устаханасын Патимат туврауыонде къургъан. Гъар гелген-гелген адам ону суратларын гёрюп, оьзлеге де этсенг ярамаймы деп тилейлер.

Патимат тувмасындан оьр чебер пагъмусу бар экенге тюшүнелер. Дос-къардаш онда болуп тургъан алышинывланы эс эти: Патимат иржаягъан болгъан. Алда йимик, тююлген къашлары да, пашман, мунглу къараву да гёрюнмей...

Шолай бир гезик олагъа белгили журналист ва жамият чалышывчы Магъамматбек Салтинский къонакълай геле. Магъамматбек Патиматгъа къардаш да бола. Ол художнисаны суратларын гёргенде, тамашагъа къала, инанып да битмей. Оьзюню шолай пагъмулу къардаши бар деп турмагъан. Шо заман ташшагъарда Патиматны выставкасын оьтгермек деген ой тувлуна. Милли китапхананы башчылары оьзлени разилигин бере.

Выставканы аты ону ич дюньясыны маънасын ачыкъ этип гёrsете. Тав оьзенлер, алтын будай башлар, нарат орманлар, Нарын къаланы минг йыллыкъ ташларыны уьстюндеги бюрюшмелер сени булан сыр чечегендей гёрюне. Шо бизин-анадаш Элибиз, Ватаныбыз. Шо гёzelликни, аламатлыкъны гележек наслулар учун сакълап, къюп гетмек-бизин борчубуз. Шогъар Патимат талчыгъа. Айланасына яшланы да олтуртуп Къуранны охуйгъанда, шо ойлар ону дагъыдан да бек гъалеклендире. Ону суратларында гъар чечек, гъар терек, кёкдеги булутлар айлана якъыга тергевлю болмагъа, жаваплылыкъны сезмеге чакъырыв эти.

Патиматны яратывчулугъу айланадыгъылагъа уллу сююнч гелтире. Ол бугюон де уялчан хасиятын, саламатлыгъын тас этмеген. Ол кён сейлеме сюеген адам тюгюл. Сейлеме де негер тарыкъдыр, ону учун бизин булан суратлары лакъыр эте, талчыгъа, эрише ... Яшав учунгъу Яшавну токташдыра!

Сулгият БУЛГЬАЕВА

ИНДЕКС 73901

6+

4 651116 280082